

JOGTÖRTÉNET

Cseh László István

Újszülött-ölések egyetemes jogtörténeti és családszociológiai vizsgálata*

*„Megfelelkezhet-e csecsemőjéről az asszony?
És megtagadhatja-e szeretetét méhe szülöttétől?*

*Még ha az meg is feledkeznék:
én akkor sem feledkezem meg rólad.”*

Iz 49,15

I. Elöljáróban

Kr. e. 431-ben Athénban mutatták be először Euripidész Μήδεια c. drámáját, amellyel a szerző Médeia tragédiájának kívánt emléket állítani. A varázslásban is jártas királylány – miután szerelme, életének társa, az aranygyapjút is megszerző Iaszon királyfi elhidegült tőle, a kitűzött új esküvő napján – előbb vetélytársnője, Kreusza, majd saját gyermekeinek gyilkosa lett. E tettével Médeia a saját gyermekét megölő nő archetípusává vált.

Korábban elképzelni sem tudtam nőt, „ki magában az anyát hideg vérrel semmivé tehesse; ki előre meggondolással, mint a vétekben megöröködött rabló, emelhesen kezét magzatjára; ki vérenek, s idegeinek egyetemi rengésbe jött, s a gondolat és érzés rendszerének tökéletes összezúzatása nélkül a halálos csapást megtehesse”. Elgondolni sem tudtam oly „szerencsétlent, kit sors, történet, vagy minek nevezni lehet, addig vezet, üz, tévelyegtet, gyötrelembe maga önmagát buktatja”. Nőt, „ki a vétket tépett szívvel követte el, s legelső perczen utána a megbánás kétségbeesését kárhozott lélek kínjával érezte”. Nőt, „ki még is győzhető vagy győzhetetlen kísértetek közt a gyarlóságot titokban elkövette, ki e pillanat óta könnyeit emberi szem elől palástolva, jövőjén aggódik; s most egyszerre ott találja magát, hol titka felfedeztetvén, hírét, szerencséjét semmivé téve szemléli, s előtte egy hosszú, kinnal és gyalázattal gazdag élet nyílik meg”. Úgy gondoltam, hogy „ilyen eset törvényszékeink előtt ritkább, mintsem egyébnek lehetne tartani oly kivételnél, melly épen ritkasága, példatlansága, rendszertelensége által mutatja, mennyire ellenkezik a dolgok természetes folyamatával”.¹ A Baranya Megyei Levéltárban (BML) az egykori Pécsi Királyi Törvényszék különös-csodálatos, zseniális nyelvezettel megfogalmazott² büntető ítéleteit tanulmányozván azonban más belátásra kellett jutnom. Találkoztam újabb kori Médeiákkal. Nőkkel, akik Médeiához hasonlóan a belsejükben lejátszódó motívumok harcából, „a lélek sze-

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Egyetemes jogtörténet” szekcióban különdíjban részesült. Konzulens: Dr. Herger Csabáné

¹ Kölcsey Ferenc: A gyilkos anya. Alperesi védelem. Szépprózai művek. Kölcsey Ferenc minden munkái. Universitas, Budapest 1998. 55-57. o.

² Némely ítéleten id. Babits Mihály aláírása is szerepelt, több esetben Angyal Pál kir. alügyész volt a közvádó.

nvedéseinek örültségig hágó ereje” okozta nehéz harcából, nem tudtak győztesként kikerülni, s – ha konkrétan nem is mérgezett törrel, s történetesen más okból is – legközelebbi hozzátartozójukat, egykor saját testük részét (*mulieres portio*), saját gyermeküket ölték meg, s ugyanazon mozdulattal „a gyermek életével együtt az anyai szívet, s az egész élet minden boldogságát keresztül” metszették.

II. 1882-ben történt...

Közöttük találtam S. Juliannát, akinek ügyében a Pécsi Kir. Törvényszék, mint büntető bíróság az 1882. 09. 06. napján megtartott nyilvános végtárgyaláson hozott ítéletet „ő felsége a király nevében”.³ E végtárgyaláson jelen volt Zsolnay György kir. alügyész és Koszits Szilárd védőügyvéd is. Az irányadó tényálladékot (ahogy akkoriban a tényállást nevezték) a Baranya megye alispánjának is külön megküldött ítélet indoklási részéből ismerjük. Ebből az derül ki, hogy az 1882-ben 17 esztendő villányi lány gyermeket szült, majd a szülést követően újszülöttjét valamely idegen tárggyal fejbe ütötte, minek következtében az meghalt, végül a már halott újszülöttet erősen bepólyálva a szülésnek helyt adó szoba tőszomszédságában található konyhába vitte, s az ott lévő kályhába rejtette. S. Julianna a Pécsi Kir. Törvényszék előtt kezdetben tagadta azt is, hogy teherben lett volna, s hogy szült volna. Miután azonban „elhalt, erősen bepólyázott gyermeke a konyhában levő kályhában megtaláltatott”, – ha nem is töredelmesen, de – bevallotta tettét. A szakértői vélemények szerint⁴ a gyermek életképesen született. Orvos-szakértői megállapítást nyert az a tény is, hogy az újszülött gyermek halálát a fején ejtett mély seb okozta. A vagyontalan, írni, olvasni nem tudó, korábban büntetve nem volt S. Juliannát a Pécsi Kir. Törvényszék az 1878. évi V. tc.⁵ 284. §-a alapján bűnösnek találta, 2 évi börtönre és ugyanezen tv. 289. §-a alapján büntetése kiállása után 4 év hivatalvesztésre ítélte. A Pécsi Kir. Törvényszék ezen felül kötelezte S. Juliannát, hogy az ítélet jogerőre emelkedésétől számított 15 nap alatt, végrehajtás terhe mellett, a kir. ügyészség által kezelt bűnvádi eljárási költség alap részére tanúdíj és felül-bírálati díj címén mindösszesen 7 forint 14 krajcár összeget fizessen meg. Az Ítélet szövege szerint az elítélt kötelezve lett „kü / lönbeni végrehajtás terhe mellett” „az élelmezési kiadásoknak / minden év végivel nyolcz nap alatti” megfizetésére is. „A büntetés kisza / básánál tekintetbe vétetett egy rész / ről azon sulyosito körülmény, hogy / vádlott tagadja miszerint szándéko / san ejtette azon sértést, melynek követ / keztében a gyermek meghalt, miután ennek / ellenkezője mind az orvosi vélemény, mind / vádlott minden cselekménye által be van bi / zonyítva, más részről azon enyhítő körülmény, / hogy vádlott egy szegény műveletlen fiatal / nő, ki anyjának haragjától, a szégyen, meg / gyaláztatás, és inségtől való félelmében kö / vette el tettét, mely körülményeknél fogva / a kiszabott büntetés ... elégségesnek talál / tatott.”

Az ítélet kihirdetését követően S. Julianna enyhítésért, ellenében pedig a kir. alügyész súlyosbítás végett nyomban fellebbezést jelentett be, minek okán a Pécsi Kir. Törvényszék az időben bejelentett fellebbezést elfogadván az ügyet annak

³ BML 1882. V. 6-1128. d. 5.344/1882 sz.

⁴ Akkoriban Pécsen dr. Visy István volt a törvényszéki orvos.

⁵ Az ún. Csemegi Kódex.

összes irataival együtt felül-bírálat végett a tekintetes Budapesti Kir. Ítéltábla részére – természetesen emiatt magát szerencsésnek tartva – hivatalos tisztelettel fölterjesztette. A „vád / lottnak bejelentett és írásban is indo / kolt, valamint a kir. ügyésznek / a büntetés súlyosbítása végett be / jelentett fellebbezéseik folytán” a Budapesti Kir. Ítéltábla az 1882. 12. 27. napján tartott nyilvános tárgyaláson vette vizsgálat alá az alsóbb bíróságon született ítéletet, azt indokainál fogva helyben hagyta. Az ítéletet Vajthay Károly alelnök és Kállay Rudolf előadó írta alá. Ezzel S. Julianna ügye elintézettnek tűnhetett.⁶

S. Julianna azonban kedvezőbb megítélésben reménykedvén ügyét legfelsőbb szintre, a Magyar Kir. Curia elé vitte. Az 1883. 09. 18. napján kelt, dr. Suhay Imre által aláírt ítélet az esetet a következő rövid döntéssel zárta: „a budapesti kir. ítélő táblának fenn / idézett keltű és számú ítélete az abban el / fogadott első bírósági ítéletnek indokai / alapján helyben hagyatik”.⁷

A BML-ban fennmaradt periratok tanúsága szerint 1882-ben legalább 6 hasonló, Baranyában történt eset került pécsi bíró elé.

III. A cselekmény büntetőjogi megítélése a különböző korokban

Mivel hazánkban ma de lege lata más ítélet születne S. Julianna perében, fölvetődött bennem a kérdés, miként alakult volna e villányi lány élete, ha máskor, máshol él, s követi el ugyanezt a cselekményt. E dolgok „természetes folyamatával kirívóan ellenkező”, példátlan bűncselekmény megítélése és büntetése koronként, országonként változott. Az európai kultúrkörben – úgy hazánkban, mint más országokban – kezdetben, az ún. tradicionális korban, minősített halállal büntették azokat a nőket, akik újszülöttjüket megölték. A „*ius talionis*” – az „életért életet” – elv alapján, valamint másokat elrettentendő, azaz „abból a célból, hogy több ilyen eset ne történjék meg” (*ne peccatur*), torolták meg ezt az érthetetlen, megmagyarázhatatlan, társadalomra különösen veszélyesnek ítélt tettet, úgy, mint szentségtörést, rokongyilkosságot, illetőleg hűtlenséget.

A Leges Visigothorum szerint a tetteseket megvakítást követően élve kellett elföldelni, majd az elhantoltat egy kihegyezett karóval kellett keresztülszúrni. Hasonlóképp rendelkezett az 1499. évi tiroli HGO.⁸ Német nyelvterületen – Strassburg városi jogkönyve, ún. statútuma, vagy az 1460-ban kiadott Basler Stadtrecht szerint – börténbe kellett varrni, majd vízbe kellett fojtani az ún. *poena cullei* elkövetőjét. (Majna Frankfurtban 1618-ban hajtottak végre utoljára vízbefojtással újszülöttölésért kiszabott halálos ítéletet.) Az 1532. 07. 27. napján törvényerőre emelkedett Constitutio Criminalis Carolina (CCC) az élve eltemetés mellett a karóba húzás alkalmazását látta megfelelő büntetésnek. Megengedte azonban a vízbefojtást is ott, ahol e célra alkalmas vízgyűjtők álltak a rendelkezésre.⁹ E törvénykönyv feltételül

⁶ BML 175. 1882. V. 6-1128. d. 51.500/B. 1882. sz.

⁷ BML 175. 1882. V. 6-1128. d. 5266/1883. B.

⁸ Dieter Werkmüller: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. HRG. Erich Schmidt Verlag, Berlin 1978. 738. o.

⁹ Idézi Cseres Judit: Eltékozolt újszülöttek. Az újszülöttölést elkövető nők helyzetének kriminológiai elemzése. BM Kiadó, Budapest 2000. 41. o.

szabta az újszülött életképességét. A súlyos büntetések indoka az volt, hogy a megkereszteletlen újszülöttjét megölő anya gyermeke üdvösségét is eljátszotta, mikor az ördögnek adta át annak lelkét.¹⁰ Itt említhetjük meg Napóleont is, aki – nem hallgatván Treilhard azon észrevételére, miszerint „az esküdtek bizonyára vonakodni fognak a bitófára küldeni egy anyát, aki a becsületvesztéstől való félelmében követte el a cselekményt”¹¹ – híres törvénykönyve, az 1810-ben megjelent Code Napoleon 300. és 302. §-ában – az újszülött-ölő nőben jövendő katonájának gyilkosát, tehát ellenséget látván – a nőt halállal rendelte büntetni.

Hazánkban is volt idő, amikor főbenjáró, pallos általi halálbüntetést kellett az eljáró bírónak kiszabni a hűtlenségbe esett tettesre. I. Mátyás 1486-ban¹² elrendelte, hogy mindazt, aki embert ölt – függetlenül körülményeitől, kiválóságától, állapotától és rangjától – „a megváltás minden lehetőségétől megfosztva öljék meg.” Werbóczy István szerint a „nők ellen is abban az esetben, ha közülök valamelyik a [...] saját magzatait gonoszul megöli vagy megöleti (mivelhogy ez hűtlenség vétkének számába esik) épen, mint a férfiak ellen, főbenjáró ítéletet kell hozni és kimondani”.¹³ II. Ferdinánd 1625. évi II. decretumában – amely az eredetileg Mossoczy Zakár nyitrai és Telegdy Miklós pécsi püspökök által kiadott Corpus Juris Hungarici (C) bővített kiadásának 1625. évi 6. tc. néven része lett – a rokongyilkosságot árnyalva „az anya-, feleség- és gyermekgyilkosok”-at külön nevesíti. A szankció, a „kellő büntetés” e rendelet szerint is súlyos: halálbüntetés.

A „harmadik”, „örök” Rómát építő Alekszej Mihajlovics cár volt hosszú idő után az első, aki szerint „fiú vagy leánygyermek haláláért az apát vagy az anyát halállal nem kell büntetni.” A cáratyuska 1649-ben egyfelől a szülőknek gyermekük élete fölötti hatalmát, ugyanakkor saját maga népe fölötti hatalmát kívánta e törvénnyel is biztosítani.¹⁴

A XVIII. sz. 2. felétől filozófusok, írók – így Beccaria,¹⁵ Goethe, Pestalozzi,¹⁶ Montesquieu, Voltaire, Kant, Feuerbach – szemléletváltást sürgettek. Véleménynyilvánításaik hatására számos új jogszabály született, amely emberibb körülmények megteremtésével próbálta segíteni a nőket, köztük a megesett, nehéz helyzetbe jutottakat is, s próbálta e bűncselekmény elkövetését megelőzni. A büntetőjogi represszió tradicionális korának szigora hatásukra enyhült. Gwinner és Radbruch a gyermekgyilkosság megítélését a 18. századi büntetőjogi reformtörekvések kulcskérdésének tekintik. Mária Terézia a nyilvános megszégyenítéseket, a vesszőfutást törölte el nem is egy rendeletében.¹⁷

A kor törvénykönyvei közül kiemelendő az ALR,¹⁸ amely majd száz szakaszt szánt e probléma körüljárására, első sorban a megelőzésre fektetve a hangsúlyt, s

¹⁰ Vö. Mk 16,18.

¹¹ Fayer László: A magyar büntetőjog kézikönyve. I-II. Franklin, Budapest 1910. 204. o.

¹² 1486. évi 51. tc.

¹³ Opus Tripartitum Juris Consuetudinarii Incltyti Regni Hungariae II. rész 43. cím 5. §

¹⁴ Соборное Уложение 22. fejezet 26. cikk

¹⁵ Cesare Beccaria: Dei delitti e delle pene. (A bűnökről és a büntetésekről) 36. §

¹⁶ Über Gesetzgebung und Kindermord (Törvénykezésről és a gyermekgyilkosságról). 1780

¹⁷ 1769. 11. 13. napján kelt 4321. sz., 1786. 06. 06. napján kelt 24.914. sz., 1797. 11. 14. napján kelt 23.537. sz. intimatumok

¹⁸ Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten 887-984 §§

amelynek hatása Magyarországon is érezhető volt, így már a Deputáció Iuridica 1795-ben előterjesztett javaslatában is.

A témában megszólalók „az elkövető sajátos pszichikai és biológiai helyzetéből, valamint az ölési szándék erkölcsileg menthető motívumaiból” kiindulva követelték az újszülött-ölés „tényállásának elkülönítését [...] az emberölés egyéb büntetési alakzataitól.” Míg Vuchetich Mátyás 1819-ben az újszülött-ölt az ember-ölnél súlyosabban büntetendőnek tartotta,¹⁹ addig a „hosszú század” büntető törvénykönyvei, elsőként az 1803-as osztrák, majd az 1813-as bajor btk. – humanizálva, racionalizálva a büntetőjogot e bűncselekmény tekintetében is – egymás után privilégiumot adtak a különleges, rendkívüli lelki állapotba került, a szülés közben, illetőleg közvetlenül a szülés után újszülöttjét megölő nőknek, s szankcionálták az emberölés alapeseténél jóval enyhébben e szörnyű tettet. E törvénykönyvek közt találjuk a Csemegi Kódexet is, mely alapján a tekintetes Pécsi Kir. Törvényszék eljárva S. Julianna ügyében a gyermekölés bűncselekményét szankcionálva törvényszerű ítéletet alkotott. A kortárs Pauler Tivadar²⁰ szerint az enyhébb büntetés indokai „az anyának rendkívüli testi és lelki állapotában rejlenek, melyet a szülés fájdalmai, a bekövetkező nyomasztó szükség, szegény és megvetésnek, netalán bántalmazásoknak félelme, női becsületének megmentése, fentartása iránti aggodalmai, a gyermek szomorú jövőjének sejtelme, gyakran a csábító eljárása fölötti elkeseredése eredményeznek”.

Az 1962. 07. 01. napján hatályba léptetett 1961. évi V. tv. a szülés alatt, vagy közvetlenül a szülés után a szülő nő által az újszülött sérelmére elkövetett emberölést, mint az emberölés korábban privilegizált, s enyhébben megítélendő esetét külön nevesíteni, valamint az emberölés alapesetétől eltérő módon szankcionálni szükségtelennek ítélte. Az 1978. évi IV. tv. (Btk.) sem tartalmazott kezdetben olyan rendelkezést, mely az emberölés egy külön nevesített eseteként minősítette volna S. Julianna bűncselekményét, valamint a hozzá hasonló bűncselekményeket. A Legfelsőbb Bíróság 15. sz. Irányelve az élet és testi épség büntetőjogi védelméről címen kiadott állásfoglalása 5. pontjában a következők olvashatók: „Az újszülötteknek a szülés tartalma alatt vagy közvetlenül ezt követően az anya által történő megölése esetén a büntetés kiszabásánál az igényel alapos vizsgálatot, hogy az a különleges állapot, amely az újszülött világrahozatalával jár, kihatott e az elkövető beszámítási képességére. Figyelemmel kell lenni arra is, hogy a szülő nőt milyen ok vezette az újszülött megölésére. A házasságon kívül szülő nő esetében azt is figyelembe kell venni, hogy a társadalmi rosszallás a tudatilag elmaradott környezetben még olyan súllyal nehezédhet az elkövetőre, hogy az motiválhatja a cselekmény elkövetését. Egyebekben azonban nincs társadalmi, erkölcsi, és jogi alapja annak, hogy újszülöttek megölése esetén általánossá váljék a törvényi büntetési tétel legkisebb mértékén aluli büntetések kiszabása. Az a körülmény, hogy az elkövetők nem készülnek fel a gyermekszülésre, nem veszik igénybe az általánosan biztosított orvosi kezelést és ellátást, egymagában nem alapozza meg az ölési cselekmény előre kitervelten elkövetett minősítését.”

¹⁹ Vuchetich Mátyás: A magyar büntetőjog rendszere. I. könyv. Elméleti büntetőjog. A magyar jogtudomány klasszikusai. MJK I. II. fejezet 25., 26., 35., 36. §§

²⁰ Pauler Tivadar: Büntetőjogtan. 1869. II. fejezet. 161-167. o.

Az 1998. évi LXXXVII. tv. 40. §-a 166/A. § alatt az 1978. évi IV. tv. (Btk.) rendelkezései közé iktatta „az újszülött megölése” címet viselő részt, mely szerint: „az a nő, aki születő gyermekét a szülés alatt, vagy megszületett gyermekét közvetlenül a szülés után megöli, büntetett követ el, és két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő”. A miniszteri indoklás szerint a külön nevesítésre két ok miatt került sor. Egyfelől azért, mert a szülő nő a szülés folyamata alatt kivételes testi és lelki állapotban van, mely sok esetben kihatással lehet a beszámítási képességére is. Másfelől azért, mert a fent említett törvény 39. §-a az emberölés egy új, minősített esetét alkotta meg, a 14. életévét be nem töltött sérelmére elkövetett emberölés törvényi tényállását, melynek értelmében az újszülött életének anyja általi kioltását is az emberölés alapeseténél súlyosabban kellett volna megítélni, amely megítélés azonban méltánytalan lenne. Egy 1999. 03. 01. napja és 2003. 03. 01. napja között született bírósági határozat szerint „az újszülött megölésének büntetett elkövető vádlottal szemben – aki az újszülöttet a szeméttároló konténerbe dobása előtt súlyosan bántalmazta – a törvényi büntetési tételkeret középértékét el nem érő szabadságvesztés kiszabása aránytalanul enyhe büntetés, amelynek az enyhítésére nincs törvényes indok”.²¹ Ez azt jelenti, hogy ebben az időszakban az S. Julianna által is megvalósított bűncselekmény 5 év szabadságvesztéssel volt szankcionálandó. A 2003. évi II. tv. 88. § (1) bekezdés e) pontja más törvényhozói akaratnak megfelelően hatályon kívül helyezte a Btk. 166/A §-át. Amennyiben tehát az eset 2003. 03. 01. napját követően történt volna, úgy S. Julianna cselekménye az emberölés egyik minősített esetének, a Btk. 166. § (2) bekezdés i) pontja alatt fölvetett „14. életévét be nem töltött személy ellen” elkövetett emberölésnek minősülne. A Btk. 166. §. (2) bekezdés első fordulata akként rendelkezik, hogy a büntetési tétel „10 évtől 15 évig terjedő, vagy életfogytig tartó szabadságvesztés”. A szigorítás okát a hasonló esetek számának növekedésében, az elkövetési módok egyre brutálisabbá válásában, valamint a többször ismételt bűnelkövetés gyakoribbá válásában jelölhetjük meg. A bírósági ítéletekből, valamint tárgyalási jegyzőkönyvekből az derül ki, hogy míg a 19. században a vádlott többnyire összetörten állt a bíróság előtt, addig napjainkra a flegma közönnyel vállat rándító vádlott egyre gyakoribb jelenség. A 2003. évi II. tv. egy kivételével mindegyik szakaszát 2007. 07. 01. napjától hatályon kívül helyezte a 2007. évi LXXXII. tv. 2. § 573. Az „újszülött megölése” c., 166/A. §-t, azonban nem került vissza a ma hatályos Btk-ba. Így történhetett, hogy a Veszprém Megyei Bíróság 2007. 09. 13. napján a vádlottat „14. életévét be nem töltött személy ellen elkövetett emberölés büntetében” „főbüntetésül 7 év fegyházra és mellékbüntetésül 5 év közügyektől eltiltásra” ítélte.²²

IV. Vigyázó szemekkel

A Persee Revues Scientifiques c. folyóirat 44. számában található Richard Lalou L’infanticide devant les tribunaux français (1825-1910). c., 25 oldalas, rendkívül érdekes tanulmánya. Az 1986-ban megjelent cikk szerzője első sorban a francia igazságügy-minisztérium által a 19. században is évente kiadott, Contes generaux de

²¹ BH 2002. 128.

²² 1.B.237/2007/4. sz.

la justice criminelle c. munkákat, továbbá a francia bíróságok ítéleteit, tárgyalások jegyzőkönyveit tanulmányozta át munkája megírása előtt. E kiadványok igen sok adatot tartalmaznak, amelyekből a hozzáértő szerző megfelelő minőségű statisztikai kimutatásokat volt képes készíteni, azokból alapos következtetéseket tudott levonni. Lalou eredményei lehetővé teszik a két régió, a Baranya megye és Franciaország összehasonlítását.

A szerző, aki demográfiával, migrációval foglalkozó statisztikus, előbb a Code Napoleon által 1810-ben definiált ún. „vér bűnei” (*crime de sang*), azaz a különféle élet elleni bűncselekmények mennyiségi mutatóit hasonlította össze. Az előbb jelzett törvénykönyv szerint „minden oly cselekmény, mely emberi élet ellen irányul, s az áldozat halálával végződik, gyilkosság”. Ide tartozik a gyermekgyilkosság, a szülőgyilkosság, a mérgezés, a szándékos és véletlen gyilkosságok, az olyan szúrások, sérülések, melyeket halál követ. Az összehasonlító elemzés hozta meg azt az eredményt, hogy a gyermekgyilkosság az egész 19. században igen magas arányt ért el az élet ellenes bűncselekmények között. A bíróságok elé került összes életellenes bűncselekmények 26%-a gyermekgyilkosság (*infanticide*) volt. Ebben a számadatban nem pusztán az újszülöttek, hanem a gyermekek elleni gyilkosságok is szerepelnek. Az összes gyermekgyilkoságnak rendszerint több, mint 30%-a volt újszülött elleni gyilkosság. Igaz ugyan, hogy míg 1850-ben 36%, addig 1896-ban 16%, 1903-ban pedig már csak 10%. Lalou szerint az *infanticide* a 19. században megszokott, igen gyakori társadalmi jelenség volt. Lalou cikkében ezt követően más, újszülöttek sérelmére elkövetett bűncselekményekkel hasonlította össze a gyermekgyilkosságok, ezen belül az újszülött-gyilkosságok adatait. Egyfelől az anya által gyermeke sérelmére elkövetett nem szándékos emberöléseket, másfelől a gyermekkítétel, gyermekelhagyás, gyermek magára hagyása, nem táplálása eseteit vizsgálta. Az előbbi csoporthoz sorolhatók azon esetek, ahol a szándékosságot nem lehetett bizonyítani, az utóbbi csoporthoz pedig például azok az esetek, amikor az anya megfojtotta ugyan újszülöttjét, de azt állította, hogy halva találta azt, emiatt a bűncselekmény elkövetését „nem lehetett bizonyítani”. Lalou ezt követően az eljárást megszüntető végzéssel befejezett (*non-lieu*), valamint a következmények nélküli (*sans suite*) ügyek számát is figyelembe véve jutott arra a következtetésre, hogy a kiderült gyermekölések száma a büntető ítélettel befejezett esetek számának legalább 4-szerese lehetett. Olyan esetekre kell például gondolnunk, amikor az orvosszakértők képtelenek voltak bizonyítani a bűncselekmény elkövetését, vagy tekintettel a szankcióra, egyszerűen nem akarták bizonyítani azt. Kiemelendő továbbá, hogy a bíróságok az eléjük került esetek 70%-ában mentették föl a vádlottat. Mindezek alapján állítja Lalou, hogy a gyermekölés a leggyakoribb bűncselekmény volt a 19. századi Franciaországban. 1856-95 között átlagosan minden öt évben 4.000 újszülöttet öltek meg. A szerző megjegyzi, hogy az újszülött-ölés nem azonos mértékben volt jellemző minden társadalmi rétegre, leginkább a legnagyobb nyomorban élők körében fordult elő. E bűncselekményt emiatt indokolt a dolgozó rétegek, a munkások bűncselekményének nevezni. A vizsgált statisztikákban rendre szerepel az elkövetők életkora. Ezek összesítése, csoportokba sorolása azt az eredményt adja, hogy e bűncselekményt sokáig leggyakrabban a 25-35 éves életkorban levők követték el. Míg 1833-ban az elkövetők átlagéletkora 29 év, addig 1908-ra 25,5 év volt. Állítható tehát, hogy egyre fiatalabbak követték el e bűncselekményt. Kimutatható

továbbá az is, hogy egyre nagyobb létszámmal képviseltetik magukat a 15-19 évesek. A vezető szerepet a 25-29 évesek csoportjától lassan átvette a 20-24 évesek csoportja. 30 éves kor fölött a bűncselekményt rendre igen kevesen követték el. Emiatt illethető e bűncselekmény „a fiatalok bűncselekménye” névvel. A fentebb megjelölt jogszabály szövege akkor, amikor *infanticide*-ről beszél, konkrétan nem emeli ki, hogy azt csak az anya követheti el. A francia szabályozás szerint elviekben a gyermekölést tehát elkövetheti akár a férj, más családtag, vagy idegen személy is. A francia jogi szaknyelv e kifejezést azonban egyre inkább csak az anya által megvalósított bűncselekményre alkalmazta. Az 1810. évi törvény 302. cikke egészen 1901. 11. 18-ig egyenesen kizárta e szakkifejezés használatát azon esetekben, ha nem az anya volt a vádlott. A francia törvényalkotók és főként a jogalkalmazók véleménye szerint az *infanticide* a nők, az anyák bűncselekménye. A 19. században a vádlottak több, mint 90%-a volt nő. 1900-ra ez az arány elérte a 100%-ot. Emiatt illethető e bűncselekmény „a nők, anyák bűncselekménye” névvel. Azonban arról sem szabad megfeledkezni, hogy a tárgyalások jegyzőkönyveinek tanúsága szerint férfiak is álltak nem egyszer bűnrészesként bíróság előtt. 1831-1910 közötti időszakot vizsgálva állapítja meg Lalou, hogy a bűnrészesesség 6-18% közt mozog. Az a tény, hogy 100 bűncselekményre 111 vádlott jut, azt jelenti, hogy e bűncselekményt a nő leginkább magányosan, egyedül követi el. Érthető, hisz a nő e bűncselekménnyel becsületét próbálja menteni. Leggyakrabban nyilvánosságtól távoli helyet választ cselekménye elkövetése helyéül. Egyedül marad, hogy ne lássák megesettségét. Az elkövetőknek átlagosan 75,4%-a volt hajadon, egyedülálló. Emiatt illethető e bűncselekmény „a magányosok bűncselekménye” névvel. A bűncselekményt elkövetők átlagosan 55%-a nem tudott sem írni, sem olvasni. Míg 1853-ban 85%, addig 1903-ra 18% volt ez az arány. E jelentős csökkenés hátterében a tankötelezettség bevezetése áll. Azonban az elkövetők képzettségi szintje továbbra is az analfabéták szintjéhez áll közel. A vádlottak mintegy 80%-a vidéki környezetből jött. A vádlottak több, mint 50%-a paraszt, csak 5-6%, amely sajátosan városi munkát végez. A vádlottak 35%-a háztartásbeli, 35%-a napszámos, s több, mint 10%-a cseléd. Emiatt illethető e bűncselekmény „a nyomor bűncselekménye” névvel. A gyermekgyilkossággal vádolt személy szocio-demografikus portréja eszerint a következő: általában 30 év alatti, egyedülálló, hajadon, írástudatlan, vagyontalan, szerény környezetből érkezett, vidéki, paraszti munkát végző nő. Lalou ezt követően a bűncselekmény 19. században átívelő „fejlődését” vizsgálta. A 1825-1910 közötti időszakra vonatkozó statisztikák adataiból világosan megkülönböztethetőnek talált két szakaszt. Megállapítható, hogy az első, 1825-1860 közötti periódusban a gyermekölések száma rohamosan emelkedett. 1850-60 között az emelkedés mértéke 140%, a teljes periódus relatív emelkedése pedig 3,6% volt. Ez a brutális emelkedés 1860-ig tartott. Az 1860-1910 közötti második periódusban a gyermekgyilkosságok száma folyamatosan csökken, az egész szakaszt tekintve átlagosan évi 1,9%-kal.

V. Újszülöttölések a Dél-dunántúlon 1881-1902 között

A BML-ban őrzött, 1881-1902 között keletkezett büntető-periratokban föllelhető adatokat áttanulmányozván és összegezván az elkövetők portréjának megrajzolása kapcsán a következő megállapításokat tehettem.

A vádlottak többségükben egyedülálló nők (hajadonok 60%, özvegyek 8%, férjüktől külön élők 3%) voltak, akik egyedül követték el tettüket. Csupán kettő oly esetet találtam, ahol 2 vádlott állt a bíróság előtt. Az elkövetők életkorát vizsgálva megállapíthattam, hogy a vádlottak többsége fiatal volt. Köztük volt, aki 16 évesen követte el a bűncselekményt. A legtöbb tettes a 21-25 év közötti korosztályból került ki. Idősebb jóval, illetve egyre kevesebb. A vádlottak születési helye általában falu, illetve kisebb lélekszámú város. Minden felekezet magáénak vallhatott elkövetőt – hozzávetőlegesen az országos aránynak megfelelően. A legtöbb tettes gyermektelen volt (52%). Jóval kevesebb egygyermekes (27%), még kevesebb kétgyermekes (18%) anya. A vádlottak többsége, majdnem 2/3 része, írni és olvasni sem tudott. Az elkövetők közt találunk cselédeket (31%), szolgálókat (31%), napszámosokat (23%), illetőleg földművelőt (4%), kiegészítő családtagot, segédmunkást (4%). Összegzésem eredménye megegyezik Lalou megállapításaival. Az újszülött-ölést a Dél-Dunántúlon is általában szerény, vidéki környezetből érkezett, zömében 18-25 éves, főként egyedülálló, írni, olvasni sem tudó, vagyontalan, többnyire paraszti munkát végző, illetve cseléd, szolgáló, napszámos követte el. Helytállónak kell tartanunk azt a megállapítást, miszerint az újszülött-ölés a „nyomor bűncselekménye”.

Az ítéletek „okozatolási” részéből alaposabb ismereteket szerezhetünk az elkövetés körülményeiről is. Legtöbbször egyszerűen megfojtották újszülöttjüket (38%). Így K. Juli, akinek „ujdonszülött gyermeke élve jött a világra, rövid ideig élt is, halálát a nyak szorítása, elcsavarása, a nyakcsigolyák törése által okozott fulladás idézte elő”. Vagy A. Terézia, aki újszülöttjét „nyakánál megragadta, rözse közé dobta”, majd „több köteg rözsével betakarta, sőt, [...] ezután a gyermeket minden segély nélkül” magára hagyta.²³ Mások az újszülött fejét verték kemény, súlyos, vagy tompa tárgygal (17%). Több, „az iratoknál fekvő hulla-boncsolási jegyzőkönyv illetve az arra fektetett orvos szakértői vélemény” állapítja meg, hogy „az újszülött fején feltétlen halálos mély seb” volt található. Több újszülött halálát okozta a „köldöksínór el nem kötése” (14%). Néhányan egyszerűen élve földelték el újszülöttjüket (17%). Volt olyan is, aki „lúggal telt fazékba tette az újszülöttet” (4%), s akadt olyan is, aki a pincében található „meszes hordó alá tette”, illetőleg „zsákba rejtette” a magatehetetlen csöppséget (7%). Egy ítéletben olvasható, hogy „az ujdonszülött orrán s száján horzsolások, nyakán pedig az odaszorítás folytán kézzel való szorítás nyomai találtattak” Elmondható tehát, hogy a tettesek rendszerint semmivel nem indokolható, különös, szükségtelen brutalitással ölték – s tegyük hozzá ölik meg ma is – újszülöttjüket. Egyetlen esettel találkoztam, ahol az anya a létra hatodik fokáról esett le, jutott eszméletlen állapotba, szült meg, s tiport újszülöttje fejére. A bíróság őt nem találta bűnösnek. Feltűnő, hogy az áldozatok közt csaknem kétszer annyi lánykát (46%) találunk, mint fiúcskát (21%). Igen sok

²³ BML III. 1-260. IV. 2-8. V. 3-276 d. B. 16.482/1882

áldozat neme ki sem derül a periratokból. Az áldozatok hulláját az elkövetők igyekeztek eltüntetni. Legtöbbször árnyékszékekbe, pócegdörbe dobták a hullát (26%). Mások kamrában, fűkamrában, kertben, akácokban, diófa vagy disznóól alá ásták el (37%). Volt, aki kútba, patakba dobta, vagy híd alá rejtette áldozatát (16%). Néhány hullát elhagyott helyen például Szudaras-pusztán, országút melletti szakadékban találtak meg (10%). Egy asszony az irgalmasok templomának pincéjében levő hamus ládát gondolta megfelelő rejtékhelynek. S. Julianna a kályhát.

Úgy gondolom, a jogalkotó helyesen ismerte föl, hogy az ítélet kiszabásánál teret kell engedni a bírói mérlegelésnek, biztosítani kell a bírónak azt a szabadságot, hogy az eset sajátosságait, az elkövető személyében rejlő körülményeket figyelembe vehesse, a méltányosságot gyakorolhassa. Megjegyzendőnek tartom, hogy az általam alaposabban vizsgált időszakban az eljáró bíróságok nem egy esetben hoztak nem törvényszerű ítéletet, e bűncselekmény vonatkozásában az öt év maximumot figyelmen kívül hagyva szabtak ki hat, illetőleg tíz év szabadságvesztést. E bíróságokat ennek ellenére nem szabad önkényes és kegyetlen testületnek tartani. Ámulatba ejtő az a humánus, amely az ítéletekből sugárzik. Súlyosabb ítélettel a legszerencsétlenebb, legszegényebb, különös lelki válságba került tetteseken próbáltak segíteni. Egy Overpeck-vizsgálat rámutatott arra, hogy az e bűncselekményt elkövető nők 62%-a később öngyilkos lett. Nem tudták földolgozni a földolgozhatatlant, nem tudtak együtt élni bűnösségük tudatával.²⁴

Az eljárási (boncolási, orvosi, szakértői, tanúzási, ügyvédi) költségeket a vagyontalanság miatt behajthatatlannak ítélte a bíróság.

VI. De lege ferenda

Ma vannak országok, amelyek a tettes nőnek adott privilégiummal az emberölés alapeseténél enyhébben,²⁵ míg más országok, így 2003 óta hazánk is, az alapesetnél súlyosabban ítélik meg ezt az általában 14. életévét még be nem töltött sérelmére elkövetett bűncselekményt.²⁶ Előbbiek azzal érvelnek, hogy szülés közben, illetőleg közvetlenül a szülés után a nő különleges, rendkívüli lelki állapotba kerül. Utóbbiak a figyelmet a flegma közönnyel a bíróság előtt álló, nem egyszer sorozatgyilkos, kőszívű elkövetőkre irányítják, s azt hangsúlyozzák, hogyha főnnállnak a bűncselekményi feltételek, az elkövető nyerve el a büntetését. E hangok közt találunk olyanokat, melyek azzal érvelnek, hogy ez az elkövetőnek is jobb, hisz legalább felügyelet alá kerül, nem marad büntudatával egyedül. Egy harmadik csoportba sorolhatók azok, akik bünt sem ismerve következőképp bűnhődést is

²⁴

http://www.ambulatorio.com/area_pubblica/il_bambino_in_primo_piano/choes_magazine_online/n.5_anno_4_1_maggio_2009_marinella_corridori_responsabile/1_infanticidio/1947.htm (2010.09.20.)

²⁵ Codul Penal Roman 286/2009. sz. tv., Codice Penale (CP) XII. fejezet 578. §, Уголовный Кодекс Российской Федерации VII. rész 16. fejezet 105-6 cikk, Trestny Zákon 220. §, Krivični Zakon Republike Hrvatske protiv zivota i tijela 36. pont, Krivični Zakonik Republike Srbije 116. cikk, Strafgesetzbuch Österreich 75. §

²⁶ Code Pénal 221. cikk, Strafgesetzbuch Deutschland 16. fejezet 211-218. §

bagatellizálva – valójában a büntetőjogi legalitás alapelvét tagadva – büntetés helyett pusztán gyógyítást szorgalmaznak e tettet elkövetők számára – akiknek igen nagy része nem tudván földolgozni a földolgozhatatlant, később öngyilkos is lesz. Magam privilégiumot csak annak a tettes anyának adnék, aki várandós állapotát nem titkolta, az újszülött fogadására előkészületeket tett, e cselekményt a szülés alatt, vagy közvetlenül a szülés után követte el nem visszaesőként.

László Balázs

Bíraskodási szabadság a XIII. századi hospesközségekben*

I. A XIII. századi hospesközségekről és szabadságleveleikről általában

A XIII. századi magyarországi hospesközségek vizsgálatának jogtörténet-tudományi jelentősége több szempontból igazolható. E korszak fennmaradt forrásainál, a király akaratát kinyilvánító okleveleknél¹ hitelesebb alapokat aligha remélhetünk, hiszen a király akarata ekkor még maga a törvény. A vizsgálat során azonban több alapvetés megtétele szükséges. A hospesközségek tanulmányozásával a városodás kezdeti időszakát,² így a polgárosodás korai előzményeit ismerhetjük meg, bepillantást nyerhetünk Magyarország korabeli társadalmi viszonyaiba, a változó államszerkezetbe, a királyi hatalom és gondoskodás minőségébe, a településpolitikába és a telepítéspolitikába, az igazságszolgáltatás, a gazdasági- és az adórendszer működésébe, néha olyan történelmi eseményekről is ismereteket szerezhetünk, mint a tatárjárás. A források vizsgálata során összefüggésekre vagy akár regionális különbségekre lelhetünk, az egyes hospesközségek kiváltságainak egyszeri vagy többszöri megerősítései, átiratai vagy kiegészítései pedig e kiváltságok időbeli fejlődésére mutathatnak rá. E jelenségre jó példa a németlipcsei hospesek 1270. évi szabadságlevele.³ Mindezek mellett a XIII. században keletkezett latin nyelvű oklevelek egy-egy magyar kifejezést rejtve a kevés korabeli magyar nyelvemlék hordozói.⁴ Bár nem e szabadságlevelek a legkorábbi írásos forrásaink a magyar állam ezeréves történetében, miközben számuk meghaladja a XI-XII. századból fennmaradt nagyobb úgynevezett törvényeket, és ezekhez viszonyított speciális jellegükből következően koherensebb rendszert képeznek, feldolgozottságuk elmarad a szent királyok, valamint Kálmán kétségtelenül jelentős törvényeitől és a XIII. századi aranybuláktól.⁵ A korszakból fennmaradt egyéb írásos forrásokhoz (például a Várad Regestrumhoz, királyi adományt rögzítő levelekhez) képest pedig e levelek a kazuisztika

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXX. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Magyar jogtörténet” szekcióban 1. helyezést ért el. Szerző kutatómunkáját az MFB Zrt. Habilitas ösztöndíjjal támogatja. Konzulens: Dr. Béli Gábor

¹ Béli Gábor: Árpád-kori törvényeink. JURA 2000. 1-2. sz. 40. o.

² Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Budapest 2003. 162. o.

³ Szentpétery Imre (szerk.): Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. kötet (1255) 1270-1301 1. füzet 1255-1272. MTA, Budapest 1943. 57. o. A németlipcseiek 1270-ben V. Istvántól kapott levelét 1274-ben IV. László, 1281-ben Lodomér érsek és az esztergomi káptalan, 1291-ben pedig III. András egészítette ki újabb szabadságokkal, gyakran utalva a korábbi kiegészítésekre is.

⁴ Néhány példa a hospesközségek XIII. századi okleveleiben előforduló magyar kifejezésekre: zsolozsma, füstpénz, alamizsna, vámbab, must, udvarnok, csöbör.

⁵ Béli: i.m. 38. o.

felől az absztraktabb szabályozás irányába mutatnak. Továbbá, bár a hospesközösségek kétség kívül már a XIII. század előtt jelen voltak hazánkban, rájuk vonatkozó hiteles írott szabályozás nem maradt fenn e századokból, többek között azért, mert a kötelező írásbeliség III. Béla uralkodása előtt ismeretlen volt.

A jogtörténészek széles körében elfogadott nézet szerint a korabeli magyar jog írott forrásait tekintetbe véve a formai azonosság mellett tartalmi szempontból különbséget tehetünk dekrétumok és privilégiumok között (Bónis, Eckhart, Csizmadia, Mezey).⁶ E nézet szerint a XIII. században a dekrétum általános jogszabály forrása, míg a privilégium egyesek vagy közületek jogviszonyainak szabályozására szolgál, és mint ilyen, *ius singulare*-t teremt. Ezt az elméletet félretéve egy másik álláspontot látok igazolhatóbbnak. Hogy tudniillik a XIII. században, a rendi országgyűlés magyarországi kialakulása előtt dekrétum és privilégium között még nincs és nem is tehető lényegi különbség.⁷ Tény például, hogy a király e levelekben elsősorban és szembetűnő módon egy-egy csoport, közösség jogait és kötelezettségeit szabályozza, ugyanakkor több olyan rendelkezést találunk a hospesközösségek szabadságleveleiben, amelyeknek címzetti köre túlmutat adott település hospesein. További ellenérv lehet, hogy a XIII. században a hospesközösségek hasonló, gyakran azonos szabadságokat nyertek, nem beszélve a más hospesközösség jogának „adományozásáról”, okleveleik tartalmukban igen hasonlóak voltak, így (esetleges különbségeik ellenére is) olyan kiterjedt szabályrendszert alkottak, amely kifizíti a *ius singulare* kereteit.

II. Hospesközösségek vagy városok?

A XIII. századi hospesközösségek szabadságleveleinek kapcsán felmerülhet egy további kérdés, amelyet jelentőségére tekintettel indokolt hosszabban megválaszolni: kik is kapták tulajdonképpen e szabadságleveleket? Miért beszélhetünk hospesközösségekről, és miért nem nevezzük őket egyszerűen városi szabadságleveleknek?

Nyugat-Európában már a XII. században léteztek a középkori értelemben vett városok, Magyarországon azonban ez a településforma csak később jelent meg.⁸ Bár nálunk is voltak a többi közül kiemelkedő települések a XIII. század előtt, ezek legfeljebb funkcionális értelemben tekinthetők városnak, minthogy a területi munkamegosztásban központi vagy különleges szerepet tölthettek be. Elfogadva Kubinyi András véleményét,⁹ úgy gondolom, további feltételeknek is meg kell azonban felelni, hogy jogi értelemben is városról beszélhessünk. E további feltételek közül a

⁶ Bónis György: Magyar jogtörténet I. Kolozsvár 1942, Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest 1946, Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Budapest 1985, Mezey Barna (szerk.): Magyar jogtörténet. Budapest 1999

⁷ Béli: i.m. 40. o.

⁸ Hóman Bálint: Magyar középkor. Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1938. 450. o.

⁹ Kubinyi András: Városfejlődés a középkori Magyarországon. In: Gyöngyössi Márton (szerk.): Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Bölcsész Konzorcium, Budapest 2006. 153. o.

Hóman Bálint által meghatározott három sarkalatos szabadság emelendő ki: a szabad bíróválasztás, ami egyre inkább azt is jelenti, hogy a választott bíró mindenféle ügyben ítélezhet; az autonómia, vagyis hogy a település és a király (illetve helyettese) között más hatóság nem áll; és a teljes vagy részleges vámmentesség.¹⁰ Megemlíthető továbbá, mint a szabadságlevelekben szinte kivétel nélkül megjelenő kiváltság, a szabad vásártartás joga, ami legtöbbször a hét meghatározott napján vagy napjain tartandó, királyi vámszedéstől mentes és a király védelme alatt álló vásárt jelentett.

E feltételek a XIII. századi hospesközösségek szabadságleveleiben is rendszerint megjelennek, azonban, ahogy Kubinyi írja, és ahogy az oklevelek szövegéből is kiolvasható, a privilégiumokat nem a település, hanem annak lakói (a hospesek) kapták,¹¹ akik többnyire német (teuton), vallon (latinus) és szláv hospesek (vendégek), illetve magyar népelemek voltak. A hospesek kiemelt szerepének oka az, hogy a korábban nemzeti életmódot folytató, letelepedett magyarságban hiányzott a városodást serkentő népelem, a majdani polgárság, és hiányoztak a városias településen élés hagyományai.¹² E hagyományokat azok a hospesek hozták magukkal hazánkba, akik szabadságaik elnyerése előtt a várszerkezetben foglaltak helyet. Helyzetük a várnépekéhez volt hasonló, idővel azonban bizonyos szabadságok (jellemzően vásártartás, bíróválasztás) elnyerésével kiemelkedtek az egyszerű várnépek közül, ami indokoltá tette önálló községeik létrehozását. A kezdetben a várnépekkel azonos státusz azonban elősegítette a magyar elemek beépülését is a hospesközösségek rendszerébe, így a hospesközösségek népét nem kizárólag, sőt, elsősorban nem külföldi elemek alkották, hanem felemelkedő egykori várnépek. Mindezek értelmében hospesek alatt nem kizárólag a külföldről betelepített, betelepített vendégeket értjük, hanem e vendégeket, a várszerkezetből kikerülő, felemelkedő várnépeket, és más, ezekhez csatlakozó szabad állapotú népelemeket, akik egy-egy településen azonos jogállást elnyerve egy közösséget formáltak.

Igazolhatónak vélem ezek után azoknak a jogtörténészeknek a Hóman Bálint által is fejtegetett álláspontját, akik szerint a középkori magyarországi városok gyökerei a várszerkezeti félszabad népek községeiben találhatóak,¹³ akkor is, ha vár és város egymástól elkülönült. Ez az elkülönülés azt jelenti, hogy a XIII. században Magyarországon kialakuló város még nem feltétlenül jelentett erődített települést, ahogy ezt Kubinyi András is leírja.¹⁴ Az erődítés egyébként is csak a tatárjárás után kezdett nagyobb méreteket ölteni, míg egyes hospesközösségek már korábban elnyerték szabadságaikat.¹⁵ További érv, amely a „hospesközösség” kifejezés alkalmazását indokolja, hogy eleinte maguk az oklevelek sem említenek várost (civitas-t), helyette a villa (falu), magna villa (nagyobb falu), hospites (vendégek), populi (népek) megjelöléseket használják. A civitas és cives (polgárok) kifejezések csak a XIII. század második feléből származó privilégiumokban jelennek meg. Szűcs Jenő ugyan IV.

¹⁰ Hóman: i.m. 459. o.

¹¹ Kubinyi: i.m. 154. o.

¹² Hóman: i.m. 451. o.

¹³ Hóman: i.m. 454. o.

¹⁴ Kubinyi: i.m. 153. o.

¹⁵ Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Budapest 2002. 77. o.

Bélának egy tucat teljes szövegében fennmaradt városi oklevelet tulajdonít a tatárjárás utáni évtizedek privilégiumaiból (megjegyezve, hogy az oklevelekben használt terminológia önmagában nem meghatározó), ő sem tekinti azonban városi szabadságlevélnek valamennyi hospesprivilegiumot.¹⁶

Ezek után helyesebb a vizsgált privilégiumokat a hospesközösségek szabadságlevelének nevezni, megjegyezve, hogy e hospesközösségek a tényleges városok kialakulása előtti utolsó állomást jelentették a városodás folyamatában,¹⁷ egyfajta nasciturus város képét mutatták, hiszen a városok jellemzőit hordozták magukon kisebb-nagyobb mértékben, miközben a várszerkezetből kinőve e közösségek magyar elemekkel telítődtek, így a hospes fogalom jelentése is átalakult.

III. A hospesközösségek szabadságai

Mint arról már korábban szó volt, a hospesközösségek várossá válásában Hóman Bálint három sarkalatos ismérvet (három szabadságot) nevezett meg, a teljes vagy részleges vámmentesség és az autonómia mellett ilyenként említve a szabad bíróválasztást.¹⁸ Bár a Hóman által említett autonómia köre szélesebb, az szoros összefüggésben áll a szabad bíróválasztással. Ez a csoportosítás ugyanakkor három alappillérrre koncentrálódik, figyelmen kívül hagyva olyan, a hospesközösségek szabadságlevelében gyakran megjelenő szabadságokat, mint a szabad vásártartás, a szabad plébánosválasztás vagy a végrendelkezési szabadság. Nem szerepelnek továbbá a csoportosításban a hospesközösségek kötelezettségei (például a katonaállítás, a tizedfizetés), amelyek szintén meghatározó jelentőségűek e közösségek státuszának vizsgálata során.

A hómani csoportosítás hiányosságait Fügedi Eriknek az az osztályozása oldja fel, miszerint e privilégiumok tartalma jogi, egyházi és gazdasági szabadságokra bontható.¹⁹ Ez a felosztás helyesebb annyiban, hogy a kétes tartalmú autonómia elemeit a jogi, egyházi és gazdasági szabadságok között szétosztja. Szintén helyeselhető, hogy Fügedi a vámmentesség helyett a gazdasági szabadságok tágabb fogalmát használja, kiterjesztve azt mindenekelőtt a szabad vásártartásra. Hiányoznak azonban a rendszerből a kötelezettségek, néhány szabadság besorolása (például szabad végrendelkezés, mentesség a nádor és az ispánok elszállásolása alól) pedig nem egyértelmű.

A fenti két csoportosítást figyelembe véve a következő rendszer felállítását látom indokoltnak, megtartva a hármas felosztást: a XIII. századi hospesközösségek státusza elemeinek első és legfontosabb körét a szabad bíróválasztás és az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó egyéb jogosultságok alkotják. Ezekről beszélhetünk a bírászkodási szabadság keretében. A második körbe tartoznak a gazdasági szabadságok. A harmadik kört az egyéb szabadságok (ide értve egyebek között az egyházi tartalmú szabadságokat és az autonómia egyes elemeit) és a kötelezettségek alkotják. E há-

¹⁶ Szűcs: i.m. 79. o.

¹⁷ Mezey (szerk.): i.m. 162. o., Szűcs: i.m. 77. o.

¹⁸ Hóman: i.m. 459. o.

¹⁹ Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest múltjából XIV. Budapest 1961

rom csoport közül jelentőségénél és jogi jellegénél fogva a bíraskodási szabadság kibontása, részletes bemutatása indokolt.

IV. A XIII. századi hospesközösségek bíraskodási szabadsága

1. A szabad bíróválasztás és a bíró bemutatása

A bíraskodási szabadság legfőbb eleme, mint erre már korábban utaltam, a szabad bíróválasztás. E jogosultság jelentőségét mutatja az a tény, hogy a hospesközösségek szabadságlevelében kivétel nélkül megjelenik. Szintén a szabad bíróválasztás fontosságát mutatja, hogy az erről szóló rendelkezés jellemzően az oklevelek érdemi rendelkezéseket tartalmazó részének elején, közvetlenül az ügynevezett arengaszöveg (az oklevél érdemi részének valamilyen általános filozófiai, teológiai, jogi tartalmú gondolatot megfogalmazó bevezető eleme,²⁰ amelynek terjedelme egyetlen rövid mondattól az oklevél érdemi tartalmát is meghaladó hosszúságig terjedhet a tartalomtól is függően) után helyezkedik el. A boroskrakkói és magyarigeni vendégek 1238. évi, IV. Bélától kapott privilégiuma szépen példázza a szabad bíróválasztás tartalmát: „*quemcunque de communi consensu et uoluntate inter ipsos uoluerint et elegerint, sibi preficiant in iudicium, concedentes eisdem, ut in nulla causa coram quolibet iudice ad stare uel respondere teneantur*” (akit közös akarattal és egyetértéssel maguk közül akarnak és választanak, nevezzék ki falunagyuknak, megengedvén nekik, hogy semmilyen ügyben más bíró színe elé állni vagy válaszolni ne tartozzanak).²¹ Mivel azonban a hospesközösségek sem vonhatták ki magukat a király hatalma és felügyelete alól, a választott bírójukat kötelesek voltak az uralkodónak bemutatni, aki megerősítette tisztségében a bírót. E bemutatási kötelezettséget írja le IV. Bélának a zólyomi népek (*populi de uilla Zolon*) szabadságait biztosító 1243. évi levele: „*iudicem uero in eadem uilla quemcunque uoluerint, de communi electione populorum habeant, quem electum regie maiestati presentare debeant confirmandum*” (bírójuk pedig, ugyanebben a faluban bárkit akarnak, a népek közös választásából legyen, mely választottat a királyi felségnek megerősítés végett mutassák be).²² E megerősítés következményét láthatjuk, amikor IV. Béla 1244-ben a körmendi vendégeknek adott szabadságlevelében kimondja, hogy a villicus királyi tekintéllyel ítélkezik: „*qui eos in omnibus omnino causis auctoritate regia possit et debeat iudicare*” (aki őket minden ügyben királyi tekintéllyel korlátlanul ítélhesse, és ítélni tartozzék).²³

²⁰ Béli: i.m. 45. o., Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Budapest 1930. 19. o.

²¹ Stephanus Ladislaus Endlicher (ed.): *Rerum Hungaricarum Monumenta* Arpadiana. Sangalli 1849 (a továbbiakban: MA) 447. o.

²² Georgius Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* I-XI. Budae 1824-1844. IV/1. 332. o.

²³ Hazai okmánytár I-VIII. (kiad.: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső) Győr 1865-1873, Budapest 1876-1891 (a továbbiakban HO VI.) 42. o.

2. A bíró elnevezése

Ahogy az már a fenti két forrásból is kitűnik, a hospesközösségek szabadon választott bírójának elnevezése az oklevelekben nem egységes. A boroskrakkói és magyarigeni hospesek leveléhez hasonlóan a jasztrebarszki vendégek 1257-ben IV. Bélától kapott privilégiumában is falunagynak nevezik a bírót: „*eos nullus iudicum nostrorum, preter maiorem ville eorundem, quem uoluntarie elegerint, audeat iudicare*” (bíróink egyike se merje őket ítélni falunagyukon kívül, akit szabad akaratukból választanak).²⁴ Szintén falunagyot említ a beregszásziak 1247. évi, ugyancsak IV. Bélától származó oklevele.

A zólyomi hospesek előbb idézett privilégiumában a „*iudex*” (bíró) kifejezés szerepel. Ugyanezt a kifejezést használja a zágrábiak 1242. évi és 1266. évi, egyaránt IV. Bélától kapott oklevele, IV. Lászlónak a gölnicbányai hospeseknek adott 1290. évi szabadságlevele, valamint a körmendiek 1244-ben IV. Bélától nyert privilégiuma: „*ipsi ydem inter se et per se Judicem sibi eligant quem cognouerint ydoneum et utilem communi de consensu nobis presentandum*” (ugyanezek maguk közül magamaguk válasszanak maguknak bírót, akit alkalmasnak és a közösség számára hasznosnak tartanak egyetértőleg, kit nekünk bemutatassanak).²⁵

A hospesközösségek bírójára leggyakrabban használt kifejezés mégis a „*villicus*”, amelyet leginkább falunagynak, esetleg (megkülönböztetve a maior villától) előljárónak fordíthatunk. Villicusról beszél a verőcei hospesek 1234-ben (II. András fia) Kálmán hercegtől kapott szabadságlevele, Sátoraljaújhely (1261) és Szatmárnémeti (1264) V. István (ifjabb) királytól nyert privilégiuma és a göröiek 1271. évi oklevele, melyet V. István már királyként adott, továbbá IV. Lászlónak az 1277-ben Sopronnak és az 1279-ben Vasvárnak adott levele. A IV. Bélától kapott szabadságlevelek némelyikében is a villicus megnevezés szerepel, például Nagyszombat (1238), Nyitra (1248), Zalakomár (1263), Iharosberény (1265) vagy Késmárk (1269) privilégiumában. Néhány oklevélben ez utóbbi két kifejezés együtt szerepel, mint például a besztercebányai vendégek IV. Bélától kapott 1255. évi levelében: „*uillicum uel iudicem de uniuersitatis consilio eligant et consensu*” (előljárót vagy bírót válasszanak együttes tanácskozással és egyetértéssel).²⁶ „*Villicus seu iudex*” megnevezés szerepel Dobronya és Bábaszék 1254. évi (IV. Béla), Nagyszőlős 1262. évi (V. István ifjabb király) és Pozsony 1291. évi (III. András) szabadságlevelében is.

A latin szövegek fordításakor, megőrzendő a nyelvi sokszínűséget, a maior villae, a villicus, a iudex, valamint a villicus seu iudex kifejezéseket más-más magyar szóval jelölöm, hangsúlyozva mégis, hogy minden esetben ugyanarról a tisztségről van szó. Megjegyzem továbbá, hogy a hospesközösségek és városok viszonyáról szóló fejezetben leírtak értelmében a XIII. századi hospesközösségek villicusait helytelen volna városbíróknak nevezni.

²⁴ MA 496. o.

²⁵ HO VI. 42. o.

²⁶ MA 489. o.

3. A villicus megbízatásának tartama

A villicus megbízatásának pontos kezdetéről és időtartamáról a hospesközösségek szabadságlevelei nem minden esetben tájékoztatnak. A kivételek közé tartozik a verőceiek levele 1234-ből, amelyben (II. András fia) Kálmán így rendelkezik: „*in maiorem uille unum ex ipsis quem uoluerint eligant, et nos confirmabimus, relinquentes hoc in uoluntate ipsorum út annuatim probato crimine maiores uille eorum deponere possint*” (falunagyuknak maguk közül egyet, akit akarnak, válaszszanak, és mi őt megerősítjük, akarataikra bízván azt, hogy évenként, ha bűnössége bebizonyosodott, a falunagyot leválthassák).²⁷ A zágrábi (1242 és 1266), a zólyomi (1243), a korponai (1244) és a zalakomári (1263) hospesközösség oklevelében szintén a villicus évenkénti választását rendeli el a király. A soproni vendégek 1277-ben kelt levele a villicus megbízatásának időtartamáról nem rendelkezik kimondottan, de megjelöli, hogy az elöljárót mely napon kell megválasztani: „*omnes causas [...] uillicus ipsorum pro tempore constitutus, quem iudem ciues communiter in festo s. Georgii elegerint, iudicet et decernat*” (minden ügyet mindenkor elöljárójuk, akit ugyanezen polgárok közösen válasszanak Szent-György ünnepén, ítéljen meg és döntsön el).²⁸ Ebből viszont az következik, hogy az elöljárót itt is minden évben újra kellett választani. Végül az általam vizsgált legkésőbbi privilégiumban, a pozsonyi hospesek 1291. évi szabadságlevelében található egy utalás, amelyből arra következtethetünk, hogy a hospesközösségekben általában minden év Szent-György-napján választották meg a villicust: „*uillicum seu iudicem inter se a festo sancti Georgii martiris usque ad anni reuolucionem duraturum eligant de communi, qui omnes causas ipsorum [...] more hospitum aliorum cum decem iuratis conciuibus suis possit iudicare*” (maguk között elöljárót vagy bírót válasszanak közösen, Szent-György mártír ünnepén, egy évig tartó időre, aki minden ügyükben ítélhessen többi vendégeink szokásai szerint tíz esküdt polgártársával).²⁹

4. Esküdtek és bírói tanács

Ahogy az a pozsonyi vendégek előbb idézett privilégiumából is kitűnik, a király néhány hospesközösségben esküdteket is rendelt a villicus mellé. Esküdtrendelés található már az egyik legkorábbi szabadságlevelben, a verőcei hospesek 1234. évi, (II. András fia) Kálmántól kapott levelében. Itt azonban az oklevél kibocsátója nem határozza meg az esküdtek számát: „*nullus iudex in causis eorum ipsos possit iudicare, nisi solum uillicus eorum pro tempore constitutus, cum ciuibus uille eiusdem cum iuratis, qui quidem coniurati ad facienda iudicia fuerint computati et destinati*” (őket ügyeikben semmilyen bíró ne ítélhesse, csakis elöljárójuk ugyanezen város polgárai közül való esküdtekkkel, amely esküdtek pedig az igazság szolgáltatására legyenek kiszemelve és rendelve).³⁰ Más oklevelekben az esküdtek számát is meghatározta az uralkodó: a pozsonyi elöljáró tíz, a nagyszőlősi és a nyitrai tizen-

²⁷ MA 443. o.

²⁸ MA 545. o.

²⁹ MA 623. o.

³⁰ MA 443. o.

két esküdttel ítéltetett: „*ut uillicus ex se ipsis qui pro tempore fuerit constitutus, omnes causas pecuniarias, ciuiles et criminales ad instar ciuium Albensium predictorum, cum duodecim iuratis debeat fine debito iudicare*” (hogy előljárójuk, akit az időre választottak, minden pénz-, magánjogi és bűnügyekben, a fehérvári polgárok mintájára, tizenkét esküdttel tartozzék a végső ítéletet meghozni).³¹ A bíró tanácsáról tartalmaz egy rövid rendelkezést a zágrábiak 1266. évi szabadságlevele, amennyiben: „*Sane si quis in calumnia uel falso testimonio manifeste conuictus fuerit uel eciam deprehensus, hec in iudicem uel eius assessorem siue consiliarium deinceps admittatur.*” (Ha pedig valamelyiküket rágalommal vagy hamis esküvés-sel vádolják, vagy azon érik, azonnal vigyék a bíró, vagy annak ülnöke vagy tanácsosa elé.)³²

5. A villicus hatásköre és kizárólagossága

A bíraskodás szabadságának foka nagyban függött attól, hogy a szabadon választott bíró milyen hatáskörrel rendelkezett. Ez a kérdés szorosan összefügg a villicus kizárólagos ítélezési jogosultságával is, hiszen ha a király egyes ügycsoportokra korlátozta a hospesközösség választott bírójának hatáskörét, akkor ez azt jelentette, hogy más ügyekben a villicustól különböző bírói fórum járt el. A más bírónak alávetség pedig az autonómiát is korlátozta. A hatáskör kapcsán érdemes megismételni IV. Bélának azt a már idézett rendelkezését, miszerint a villicus királyi tekintéllyel ítélt: „*qui eos in omnibus omnino causis auctoritate regia possit et debeat iudicare*” (aki őket minden ügyben királyi tekintéllyel korlátlanul ítélhessen, és ítélje).³³ Ez a kizárólagosság ugyanakkor nem érintette – az Árpád-korban nem is érinthette – a király mint bíró ítélezési jogát. Ezt bizonyítja II. Andrásnak a szatmárnémeti vendégek jogait szabályozó 1230. évi oklevele, a legkorábbi vizsgált forrásunk, melyben a király a hospesek minden ügyét a villicusnak tartotta fenn, kimondva mégis, hogy „kivettük őket is minden bíró joghatósága alól, a bíraskodás lehetőségét a körülményekhez képest csak magunknak és tárnokmesterünknek tartván fenn”.³⁴ Négy évvel később a verőceiek villicusa is általános és kizárólagos hatáskört kapott (II. András fia) Kálmántól: „*nullus iudex in causis eorum ipsos possit iudicare, nisi solum uillicus eorum*” (őket ügyeikben semmilyen bíró ne ítélhessen, egyedül csak előljárójuk).³⁵

A boroskrakkói és magyarigeni vendégek 1238-ból való szabadságlevelében a villicus szintén általános hatáskörrel rendelkezik e vendégek közti ügyekben, az oklevél azonban egy további kitétel is tartalmaz: „*[s]i autem alia pars litigancium erit ex ipsis alia uero de hominibus extraneis, Uayuoda discuciet et definiet, nec uiceiudex eiusdem Uayuode eos in aliquo debeat uel audeat iudicare*”. (Ha pedig az egyik peres fél közülük való, a másik pedig idegenek közül való, akkor a vajda dönt és határoz, és ugyanez a vajda helyettesbírója felettük semmi ügyben ne ítélhessen

³¹ MA 498. o.

³² MA 507. o.

³³ HO VI. 42. o.

³⁴ MA 426. o.

³⁵ MA 443. o.

és ne merészeljen ítélni.)³⁶ IV. Bélának a győri várnépek részére adott 1240. évi oklevele speciálisnak tekinthető, mivel bár időben később keletkezett, mint az előbb felsorolt források, tartalma más jogállású népekre vonatkozik, így itt még alapvetően fennmaradt az ispán joghatósága (*comiti reseruet iudicandum*), villicusuk e várnépeknek még nem lehetett. Megtiltja ugyanakkor a király, hogy az udvarbírónak helyettese legyen (*curialis comes post se uicarium non habeat*).³⁷ Később azonban, a győri (immáron) hospesek 1271-ben kelt privilégiumában V. István a villicushoz utalja minden ügyüket, a nagyobbakat is: „*uillicum quem de castro uoluerint eligant inter se [...] qui omnes causas ipsorum tam maiores debeat et possit iudicare*”.³⁸ A zágrábi vendégek 1242. évi szabadságlevelében pedig IV. Béla a lopási, rablási és emberölési ügyeket külön is nevesítve utalja a villicus hatáskörébe (akárcsak a soproniak levele 1277-ben és a gölnicbányaiaké 1290-ben), és azt is kimondja, „hogy ha valaki idegen valamely városbelit pénzügyek vagy más jogtalanság miatt perbe kíván vonni, a városi bíró színe előtt pereljen” (*si quis extraneus aliquem de ciuitate in causa pecuniaria uel illata iniuria uoluerit conuenire, coram iudice ciuitatis conueniatur*).³⁹ E szabadságlevelél 1266. évi megújítása különös hatáskört biztosít a villicusnak, amikor a környező falvak jobbágyainak ügyeire is kiterjeszti a villicus hatáskörét: „*[i]tem ciues de predicta ciuitate uel iobbagiones de uillis ad ipsam pertinentibus, que prope territorium ipsius ciuitatis fuerint site, nullius iudicio, nisi iudicis ciuitatis adstare teneantur*”. (Hasonlóképpen, a nevezett község polgárai, vagy az ehhez tartozó falvak jobbágyai, amely falvak területe ezen város mellett fekszik, semmilyen más bíró elé, csakis a városi bíró elé tartozzanak menni.)⁴⁰

A besztercebányai hospesek 1255. évi levele ismét általánosabban fogalmazza meg a közösség választott bírójának általános és kizárólagos hatáskörét: „*nec in toto regno Hungarie poterunt super aliqua causa coram alio iudice conueniri*” (egész Magyarországon bármely ügyben bármilyen más bíró előtt megjelenni ne tartozzanak).⁴¹ Hasonlóan általános a jasztrebarszakai vendégek 1257. évi privilégiumának rendelkezése: „*eos nullus iudicum nostrorum [...] audeat iudicare*” (felettük senki bíróink közül [...] ne merjen ítélni).⁴²

Egyes szabadságlevelekben a király úgy írja körül az előljáró általános és kizárólagos hatáskörét, hogy megjelöli azokat a bírókat, akik a továbbiakban nem járhatnak el a hospesek ügyeiben. Ebből a szabályozási formából azt is megismerhetjük, hogy az adott közösség tagjai fölött a kiváltságolást megelőzően mely bírói személyek ítélezhettek. A győri várnépek 1240-ből való levelében például ez áll: „*bilotum omnino abolemus*” (a billogot teljességgel eltöröljük)⁴³, vagyis a király a billogosok hatalma alól teljesen kivonta őket. A nyitrai vendégek 1248. évi oklevele már konkrét bírói személyek hatáskörének hiányáról rendelkezik: „*nec ipsi ciues*

³⁶ MA 447. o.

³⁷ MA 448. o.

³⁸ MA 526. o.

³⁹ MA 451. o., MA 545. o., MA 613. o.

⁴⁰ MA 507. o.

⁴¹ MA 489. o.

⁴² MA 496. o.

⁴³ MA 448. o.

Nitrienses aliquorum extraneorum iudicum, palatinorum uidelicet et comitum prouincialium ad stare iudicio teneantur” (a nyitrai polgárok semmilyen idegen bíró elé, tudniillik a nádorbíró vagy a várispán elé állni ne tartozzanak). A király joghatósága azonban természetesen itt is megmarad: „*sed si super arduis negociis diffinire forsitan ignorarent, uolumus ut ad nostram presenciam uel magistri Tauernicorum ad examen pro determinanda et impetranda iusticia conuocentur*” (de ha valamely bonyolult ügyben várhatóan nem tudnak határozni, azt akarjuk, hogy megállapítandó és végrehajtandó ítéletért a mi jelenlétünkre, vagy a tárnokmesterünk elé hívassanak).⁴⁴

Még különösebb a beszercebányai vendégek 1255-ből való levelének megfogalmazása: „*ab omni iurisdictione et iudicio comitum de Zolum pro tempore constitutorum sint penitus liberi et exempti*” (minden joghatóság és a mindenkori zólyomi ispán ítélete alól is teljesen szabadok és mentesek legyenek).⁴⁵ Nagyban hasonlít az előbbihez a soproniak 1277-ben IV. Lászlótól kapott privilégiumának tartalma: „*iidem ciues a iurisdictione et potestate ac iudicio omnium baronum nostrorum et specialiter comitum Supruniensium pro tempore constitutorum exempti penitus et excepti habeantur*” (ugyanezek a polgárok minden bárónk, különösen a mindenkori soproni ispán joghatósága, hatalma és ítéletei alól teljesen kivételnek és kikerülnek).⁴⁶ Végül a vasvári hospesek 1279. évi levele is nevesíti az ispánt, mint a hospesek ügyeiben hatáskörrel nem rendelkező személyt: „*a iudicio et iurisdictione omnium iudicum et specialiter comitis Castri ferrei pro tempore constituti sint excepti penitus et exempti*” (minden bíró, különösen a mindenkori vasvári ispán ítéletei és joghatósága alól teljesen kivételnek és kikerülnek).⁴⁷ 1291-ben a pozsonyiaknak a nádor bírászkodása alóli mentességét deklarálta III. András: „*iidem hospites nostri et ad eos pertinentes iudicio palatinatus in nullo astare teneantur*” (ezen vendégeink és a hozzájuk tartozók semmilyen ügyben ne tartozzanak a nádorbíró elé állni).⁴⁸

Más hospesközösségek esetében a király a villicus hatáskörét valamilyen formában korlátozta. Ez történhetett pozitív módon (a villicus által elbírálható ügykörök megjelölésével) vagy negatív módon (a villicustól elvont ügykörök megjelölésével). A pozitív szabályozásra példa IV. Bélának a pesti vendégek szabadságait megújító 1244. évi privilégiuma, amelyben a király a villicus feladatául azt rendeli, hogy ítélkezzen minden világi perben. Gyakoribb mégis a negatív módon történő szabályozás. Ezzel találkozhatunk például a beregszászi hospesek 1247. évi levelében, amikor IV. Béla így rendelkezik: „*[a]d iudicium uice nostri iudicis, exceptis tribus: sangunie, furto uidelicet et homicidio in nullo pertinere dignoscantur sed in omnibus aliis causis eorundem iudicium audiant maioris uille ipsorum*”. (Helyettesbírónk előtt perben megjelenni ne tartozzanak, három kivétellel: vérontási, lopási és emberölési ügyekben tudniillik, hanem minden más ügyükben falunagyuk ítéletének enge-

⁴⁴ MA 498. o.

⁴⁵ MA 489. o.

⁴⁶ MA 545. o.

⁴⁷ MA 551. o.

⁴⁸ MA 623. o.

delmeskedjenek.)⁴⁹ A késmárki vendégek 1269. évi szabadságlevelében szintén megtalálható a villicus hatásköréből kivett ügyek felsorolása: „*uillicum inter se eligant de communi uoluntate, qui omnes causas eorundem decidere debeat, iusticia mediante, exceptis quibusdam causis, furti uidelicet, decimarum, sanguinis et monete, quas iudex noster pro tempore constitutus iudicabit et decidet*” (maguk közül közös akarattal előljárót válasszanak, aki minden ügyüket tartozzék eldönteni igazságosan, kivéve bizonyos ügyeket, tudniillik a lopási, tizeddel kapcsolatos, vérségi és pénzverési ügyeket, amelyeket az azidőre kinevezett bírónk ítél meg és dönt el). Ezen a helyen a király a bírság megosztásáról is rendelkezik: „*et terciam partem iudicii habebit uillicus, duas uero partes iudex noster sibi de iure uendicabit*” (és a bírság harmadát kapja az előljáró, két részt pedig a mi bírónk követeljen magának jog szerint).⁵⁰

Vegyesnek tekinthető az iharosberényi hospesek 1265-ben szintén IV. Bélától kapott privilégiumának a villicus hatáskörére vonatkozó rendelkezése, amelyben a király először – igaz, általános jelleggel – kimondja, mely ügyek tartoznak a közösség választott bírójára, majd két ügykört nyilvánvalóan elvon a villicustól. A pozitív hatáskör-meghatározás alapján: „*uillicus eorum in minutis causis ipsos iudicabit*” (előljárójuk tartozzon felettük ítélni a csekélyebb ügyekben). Ezt követi a két kivétel: „*iudici pro iudicio soluere debent sexaginta denarios tantum nisi in causa furti uel sanguinis effusione*” (a bírónak hatvan dénárt tartozzanak fizetni az ítéletért, kivéve csak a lopási és vérontási ügyekben).⁵¹

A különleges státuszra, a várnépből már kiemelkedő, de a hospesek státuszát teljesen el még nem nyerő népekre vonatkozó egyedi megoldást tartalmaz a „barsi vár elővárosában lakó vendégek” privilégiuma 1240-ben. Eszerint „kisebb ügyekben egyedül csak az ő közös megegyezésükből rendelt falunagy ítélje őket, azt az ügyet pedig, amely valaki számára vérontásra vagy szabadság elvesztésére mehet, a vár ispánja ítélje, jelen lévén majd a falunagy”.

6. A királyhoz folyamodás

Mint már korábban is említettem, sem a bíraskodási szabadság, sem az autonómia nem jelenthette azt, hogy a hospesközösségek kikerültek volna a király hatalma alól, különösen nem kerülhetett sor erre az igazságszolgáltatás terén. Ezen a tényen az sem változtat, hogy a villicus – mint már többször szóba került – IV. Béla rendelkezése folytán királyi tekintéllyel ítélhetett.⁵² A körmendiek 1244. évi szabadságlevelében deklarált elv tehát valójában úgy értelmezendő, hogy a villicus ítélete a király mint bíró kivételével mindenkire kötelező. A szabad bíróválasztás joga mellett tehát fontos megemlíteni a királyhoz mint bíróhoz folyamodás szabályozását is. A XIII. századi hospesközösségek szabadságleveleiben a villicus hatáskörének rögzítése után gyakran szerepel ugyanis utalás arra, hogy a király egyfajta különös jogorvoslati fórumként jár el a vendégek ügyeiben. Itt nem csak a szatmárnémeti vendégek

⁴⁹ MA 471. o.

⁵⁰ MA 517. o.

⁵¹ MA 506. o.

⁵² HO VI. 42. o.

1230. évi privilégiumából már idézett kitételre kívánok utalni, miszerint a király a villicus mellett „a körülményekhez képest” csak magának és tárnokmesterének joghatóságát tartja fenn, hanem a következő konkrétabb rendelkezésekre is:

1238-ban IV. Béla a nagyszombati vendégeknek adott levelében elrendelte, hogy a villicus, „ha az igazság szolgáltatásában hanyagnak vagy hozzá nem értőnek mutatkozik, vagy ha a város egyetemleg megbélyegzi, akkor végül a király ítéletéért folyamodjon” (*qui si in facienda iusticia repertus fuerit negligens uel imperitus, uel si uilla communiter contemnat, tum demum ad regis iudicium recurratur*).⁵³ Hasonló módon, ha a bíró nem tudott, vagy nem volt hajlandó ítéletet hozni valamely ügyben, a király elé kellett járulnia, és neki kellett kérnie a döntést, illetve szembesülnie mulasztásának következményeivel. Eerre vonatkozó rendelkezések találhatók a zólyomi (1243), a körmendi (1244), a pesti (1244), a nyitrai (1248), a dobronyai és bábaszéki (1254), a jasztrebarszki (1257), a zalakomári (1263), a szatmárnémeti (1264), a győri (1271) és a soproni (1277) hospesközösségek leveleiben is.

Az előbb felsorolt privilégiumok közül figyelemre érdemes a körmendi vendégek levelének szóhasználata. IV. Béla a következőt rendeli: „*si conquerencium alicui modo debito satisfactum non fuerit, ipse Judex et non populi in presencia regia tantum et non alias debeat conueniri*” (ha valamely panaszosnak illő módon nem ad elégtételt, csak maga a bíró és ne másképp, ne a nép jöjjön el jelenlétünkre).⁵⁴ Szintén érdemes újra meghivatkozni a nyitraiak szabadságlevelét, amelyben IV. Béla a király mellett a tárnokmestert is nevesíti, mint folyamodható fórumot, „ha valamely bonyolult ügyben várhatóan nem tudnak határozni” (*si super arduis negociis diffinire forsitan ignorarent*).⁵⁵ A dobronyai és bábaszéki vendégek levelében – mint már láttuk – a király nem csak azt rendeli el, hogy ilyen esetekben hozzá forduljon a hospesközösség, hanem konkrétan meg is nevezi az eljárástól eltiltott fórumokat (a zólyomi ispánt és annak udvarbíróját).⁵⁶ 1271-ben V. István a győri hospeseknek adott oklevelében már az ország szokásjogára is hivatkozik a szokásos rendelkezés mellett: „*si idem uillicus iusticiam querulantibus facere recusaret, non hospites, sed uillicus ad nostram presenciam iuxta regni consuetudinem euocetur*” (ha ez az előljáró a perlekedőktől az ítéletet megtagadja, ne a vendégek, hanem az előljáró tartozék a mi jelenlétünkre jönni az ország szokásjoga szerint).⁵⁷ IV. László 1277-ben a soproniaknak adott privilégiumában hangsúlyozza, hogy maga a király hoz ítéletet abban az esetben, ha a villicus ezt nem tette meg: „*si idem uillicus in facienda iusticia negligens fuerit, non reus, sed uillicus ad nostram presenciam euocetur, et nos personaliter decernemus de caussis eorumdem*” (ha ugyanez az előljáró az igazság szolgáltatásában hanyagul járna el, ne az alperest, hanem az előljárót idézzék a jelenlétünkre, és mi magunk határozunk ügyükben).⁵⁸

Végül érdemes még megemlíteni a zágrábi hospesek 1242-ben IV. Bélától kapott kiváltságlevelét, amely mintegy összefoglalja a több oklevélből is kiolvasható ren-

⁵³ MA 444. o.

⁵⁴ HO VI. 42. o.

⁵⁵ MA 498. o.

⁵⁶ MA 482. o.

⁵⁷ MA 526. o.

⁵⁸ MA 545. o.

delkezést, mely alapján vitás ügyekben nem az egész közösség, hanem csak a villicus tartozott (mindenki más nevében is) a király elé járulni. „*Quod si iudex suspectus habebitur et actor legitimam causam recusationis inallegerit, conuocatis omnibus maioribus ciuitatis, ipso iudice presente negocium decidatur, de quorum sententia si adhuc contingeret dubitari, et actor importunus eos ad regis citauerit presenciam, solus iudex pro aliis omnibus ire teneatur.*” (Hogy ha bírójuk elfogult, és a felperes azt állítja, hogy jogos igényét elutasította, minden tekintélyes polgárt összehívva, magának a bírónak jelenlétében döntsék el az ügyet, amelyben ha ítéletet hozni haboznának, és a felperes erőszakosan a király elé akarná citálni őket, mindenki másért is csak a bíró tartozzon a királyhoz menni.) „*Eodem modo pro quacunq[ue] causa iudicem ciuitatis et ciues, uel ciues solos ad regis presenciam si quis citaret, non tenetur ire nisi solus iudex ciuitatis.*” (Ugyanilyen módon, ha bármely ügyben valaki a város bíróját és polgárait, vagy csak a polgárokat a királyi jelenlétre hívja, ne tartozzanak jönni, csakis a város bírója.)⁵⁹ Ezeket a rendelkezéseket a zágrábiak 1266. évi privilégiuma szó szerint megismétli. Mindkét zágrábi oklevél tartalmazza továbbá a következő sajátos szankciót arra az esetre, ha valaki megsértené az eljárási rendet: „*[s]i aliquis aliquem ciuem uel ciues, non requirens antea a iudice ciuitatis iusticiam sibi fieri, ad regem iuerit, pro illo uel illis iudex ire tenebitur, et ei citatorias refundere expensas, eo, quia contempta autoritate regalis priuilegii sibi cogniti, irrequisito iudice ciuitatis, fatigauit eum frustra laboribus et expensis.*” (Hogy ha bármelyikük bárki más polgárt vagy polgárokat, anélkül, hogy előbb megkeresnék a városi bírót, hogy ő ítéljen nekik, a király elé visz, érte vagy értük a bíró tartozzon oda menni, és az idéző térítse meg a költségeket neki, amiért az általa ismert királyi kiváltság tekintélyét semmibe véve a városi bírót fel nem keresve, indokolatlan fáradsággal és költségekkel terhelte őt.)⁶⁰

A királyhoz folyamodás kapcsán különös rendelkezést tartalmaz még a pozsonyi vendégek 1291. évi oklevele, amelyben III. András nemcsak a villicust, de az esküdteket is személyes jelenlétére rendeli, ha az ítélethozatal elmaradt: „*[s]i uero iudex ipsorum, iurati uel ciues in reddenda iusticia defecerint, non partes, sed iudex et iurati, si inter se ad faciendam iusticiam partibus conuenire non poterunt, ad nostram presenciam euocetur.*” (Ha pedig bírójuk, esküdtek vagy polgárok az igazság kiszolgáltatásának szűkében vannak, ne a feleket, hanem a bírót és az esküdteket idézzék a jelenlétünkre, ha egymás között nem tudtak megegyezni a feleknek kiszolgáltatandó igazság felől.)⁶¹

7. Az eljárás jogalapja, bizonyítás és ítélethozatal

A hospesközösségek szabadon választott bírója eljárásának jogalapját vizsgálva ismét a körmendi hospesek privilégiumának többször idézett rendelkezésére kell hivatkozni, amely szerint „válasszanak maguknak bírót, akit alkalmasnak és a közösség számára hasznosnak tartanak egyetértőleg, kit nekünk bemutatassanak, és akit majd hivatala gyakorlására elfogadunk, aki őket minden ügyben királyi

⁵⁹ MA 451. o.

⁶⁰ MA 507. o.

⁶¹ MA 623. o.

tekintéllyel korlátlanul ítélhessen, és ítélni tartozzék”.⁶² A villicus tehát alapvetően a király felhatalmazásából, az ő nevében ítélezik.

A jogalap és a bizonyítás szempontjából is értelmezhető a boroskrakkói és magyarigeni vendégek 1238-ban IV. Bélától kapott szabadságlevelének az a rendelkezése, amely szerint „*solus maior uille pro tempore constitutus, secundum ipsorum consuetudinem debeat iudicare*” (csakis az azidőben kinevezett falunagy tartozik dönteni az ő szokásjoguk szerint).⁶³

A nyitraiak 1248. évi levelében a király a fehérvári jog mintájára állapítja meg a villicus eljárását: „*uillicus ex se ipsis [...] ad instar ciuium Albensium predictorum [...] debeat fine debito iudicare*” (előljárójuk a fehérvári polgárok mintájára tartozik a végső ítéletet meghozni).⁶⁴ A fehérvári jogra utalás szintén jogalap és bizonyítás kérdése is. 1264-ben V. István ugyanígy a fehérváriak szabadságát biztosítja a szatmárnémeti vendégeknek, majd 1271-ben a győrieknek. Utóbbi privilégiumban a király a szokásjogot is megjelöli, mint a király előtti eljárás jogalapját: „*uillicus ad nostram presenciam iuxta regni consuetudinem euocetur*” (az előljáró tartozzék a mi jelenlétünkre jönni az ország szokásjoga szerint).⁶⁵ 1277-ben hasonló jelleggel IV. László utal a soproniaknak adott kiváltságlevelében „a fehérvári polgárok és más, országunkban élő vendégek szokására” (*more ciuium Albensium, et aliorum hospitem in regno nostro existencium*).⁶⁶ 1290-ben a gölnicbányaiak oklevelében utal IV. László a jog rendjére (*ordo iuris*) mint jogalapra is.⁶⁷

A hospesközösségek szabadságleveleiben gyakran a bizonyítás mikéntjét és a kiszabandó ítéletet is meghatározza az oklevelet adó uralkodó. Már a nagyszombati vendégek 1238. évi levelében egy helyen található meg a későbbi privilégiumokban is gyakran megjelenő, a bizonyításra vonatkozó rendelkezések: „*duellum uero nec inter se nec eciam cum alienis committere, cuiusque iudicio constringantur, sed cuiusque quescionis materia duodecim hominum iuramento sopiatur, testes autem contra ipsos produci nequeant nisi ex uel alii hospites qui consimili gaudeant libertate*” (bajvívásra pedig sem egymás között, sem idegenekkel ne kényszerítsék őket semmilyen ítélettel, hanem akármelyik vitás ügyüket tizenkét személy esküjével rendezzék el, ellenük pedig csak olyan tanúk állhassanak elő, akik közülük valók vagy más vendégek, akik hasonló szabadságnak örvendenek).⁶⁸ Ugyanezek az elvárások megjelennek a zágrábiak 1242. és 1266. évi okleveleiben is. A dobronyai és bábaszéki vendégeknek adott 1254. évi levelében IV. Béla a németek (teutonok) és magyarok azonos bizonyítási kötelezettségét rögzíti: „*si cause exorte fuerint inter eos, ex Hungaris et Teutonicis simul testimonia proferantur*” (ha közöttük pereskedés támadna, magyarok és teutonok egyformán tanúbizonyossággal álljanak elő).⁶⁹ A jasztrebarszkaik 1257. évi privilégiuma is

⁶² HO VI. 42. o.

⁶³ MA 447. o.

⁶⁴ MA 498. o.

⁶⁵ MA 526. o.

⁶⁶ MA 545. o.

⁶⁷ MA 613. o.

⁶⁸ MA 444. o.

⁶⁹ MA 482. o.

megállapít bizonyítási szabályokat: „*in quocunque casu inter ipsos hospites contra extraneos aliquos, uel per extraneos contra ipsos hospites causa orta fuerit, eadem causa non duello, sed iuramento et testimoniis decidatur*” (bármely ügy támadna e vendégek között valamely idegenek ellenében, vagy idegenek részéről ezen vendégek ellenében ne bajvívással, hanem eskütétellel és tanúbizonyossággal döntsenek).⁷⁰ Végül tanú- és eskübizonyítást (*iuramento et testimoniis*) ír elő a bajvívás kizárása mellett a vasvári vendégek 1279-ből való privilégiuma is.⁷¹

A pozsonyiak 1291. évi szabadságlevele a tanúbizonyosság szabályait is megállapítja: „*[i]tem statuimus, quod contra ipsos ciues nostros et ad eos pertinentes, testes extranei uniuersaliter produci non possint, nisi duo uel tres intersint de eadem ciuitate, uel de aliis ciuitatibus seu uillis, eandem habentibus libertatem*”. (Hasonlóképpen elrendeltük, hogy e polgáraink ellen vagy a hozzájuk tartozók ellen idegenek tanúk egyáltalán ne vallhassanak, csak ha ketten vagy hárman jelen vannak ugyanebből a városból, vagy más városból olyanok, akik ugyanilyen szabadsággal bírnak.)⁷²

Érdekesség, hogy más oklevelekkel ellentétben, a besztercebányaiak 1255. évi privilégiuma nem tiltotta a bajvívást, sőt, annak szabályait is rögzítette: „*in omni causa que ad examen duelli iudicatur, si persona illa que ipsos impetit, sit de ipsis uel libertatis aut nacionis eorum, illud duellum cum scuto rotundato et gladiis debet pugnari [...] si uero extranee condicionis persona fuerit, tunc modus duelli in regis arbitrio remanebit*” (minden olyan ügyben, amelyet bajvívással döntenek el, ha az a személy, aki őket vádolja, ugyanezt a szabadságot élvezi vagy az ő nemzetségükből való, a bajt kerek pajzzsal és karddal vívják, ha pedig idegen személy, a párbaj mikéntje a király döntésére maradjon).⁷³

Az ítélethozatal kapcsán előre kell bocsátani, hogy a villicus rendszerint a legsúlyosabb büntetések kiszabására is jogosult volt, ahogy ez az eljárásának jogalapjából (királyi tekintély, szokásjog, *ordo iuris*) is következik. Az eljárás jogalapjából levezetett állítást konkrét oklevélbeli rendelkezések is alátámasztják. Példának okáért a körmendiek 1244. évi privilégiuma kifejezetten lehetővé teszi a villicus számára, hogy halálos ítéletet szabjon ki: „*[i]tem si fur deprehensus fuerit inter ipsos cuius furtum ualorem sexaginta frisaticos transscendit suspendio condempnetur*”. (Hasonlóképp, ha tolvajt fognak maguk közt, kinek tolvajlása a hatvan frisasticus mértéket meghaladja, akasztással lakoljon). „*Item qui occiderit insontem et ordine iuris conuictus fuerit capite plectatur*.” (Hasonlóképpen, aki ártatlant öl meg, és törvényes úton elmarasztalták, bűnhődjék fejével).⁷⁴ Végül a gölnicbányaiak 1290. évi oklevele fogalmazza meg kifejezetten a következő felhatalmazást: „*omnes causas [...] iudicare possint et finem debitum imponere ut postulat ordo iuris*” (minden ügyet megítélhessenek és befejezhessenek, ahogy a jog rendje megkívánja).⁷⁵ Az „ahogy a jog rendje megkívánja” kitétel itt tehát azt jelenti,

⁷⁰ MA 496. o.

⁷¹ MA 551. o.

⁷² MA 623. o.

⁷³ MA 489. o.

⁷⁴ HO VI. 42. o.

⁷⁵ MA 613. o.

hogy a bíró a szokott büntetéseket jogosult kiszabni, vagyis rendelkezett életről és halálról például lopás esetén. Ezek után úgy vélem, elfogadható álláspont, hogy minden olyan esetben, amikor a király a hospesközösség villicusát általános hatáskörrel ruházta fel, tehát a súlyos ügyeket (vérontás, lopás, rablás) is hatáskörébe utalta, az „*ordo iuris*” alapján egyben halálos ítélet kiszabására is felhatalmazta.

Külön kiemelve kell megemlíteni a nagyszombatiak 1238-ban IV. Bélától kapott privilégiumát, amelyben a következő fontos, egy másik státuszra, a nemesekre is vonatkozó rendelkezés olvasható: „*[u]illicus eciam ipsorum una cum duodecim de melioribus de uilla ad exhibendam iusticiam deputatis hominibus eiusdem uille uel de aliis, pro crimine in eodem commisso, decapitationis uel aliam quamcunque penam infligendi habeat potestatem, nisi nobilis exstiterit, cuius iudicium maiestati regie reseruetur*”. (Elöljárójuknak pedig, egy közülük valót tizenkettővel, a város legjobbjai közül, akiket igazságot szolgáltatni küldtek ugyanezen városból, vagy mások közül, bűne miatt ugyanezen tanácsban hatalmában álljon fővesztéssel vagy bármilyen más büntetéssel súlytani, hacsak nem nemesek volnának, akiknek ítélete a királyi fenségére tartozik.)⁷⁶

Az ítélezés körében egy további fontos rendelkezést kell megemlíteni. A nagyszőlősi vendégek István ifjabb királytól kapott 1262. évi privilégiumában egy sajátos kitétel is olvasható a vitás ügyek eldöntése kapcsán: „*[i]tem super causis inter se exortis liberare habeant pacem reformandi facultatem*”. (Hasonlóképpen a köztük támadt ügyekben legyen korlátlan hatalmuk békét kötni.)⁷⁷

8. Bűncselekmény-katalógusok

Az ítélethozatalról elmondottakat kiegészítendő, mégis sajátosságára tekintettel elkülönítve kell beszélni a hospesközösségek szabadságleveleiben kirajzolódó bűncselekmény-katalógusokra, hiszen ezek, bár jellemzően eljárási szabályok között jelennek meg, a mai értelemben vett büntető anyagi jog matériáját képezik, normaszervezetük hatályos büntető törvénykönyvünk normaszervezetéhez hasonló. A bűncselekményeket és ezek büntetéseit alapvetően a királyi dekrétumok és a szokásjog szabályozták, és a hospesközösségek szabadságleveleiben megjelenő bűncselekmény-katalógusok normái is ezeken alapulnak.

A legrészletesebb katalógust a zágrábi hospesek 1242. évi szabadságlevele tartalmazza, amelyet kibővítve az 1266. évi újabb privilégiumba is átemeltek. A katalógus: „*[i]tem quisunque ciuis alium ciuem uituperiis, opprobriis aut contumeliis affecerit, si inde conuictus fuerit, lesio decem pensas, in communes expensas centum denarios soluat. Quod si post trinam correctionem se non emendauerit, rebus omnibus in commune applicatis, tanquam infamis de ciuitate turpiter expellatur*.” (Ha valamely polgár egy másik polgárt megsért, gyaláz vagy szidalmaz, ha élő emberrel teszi ezt, a sértettnek tíz penzát, nem kevesebb, mint száz dénárt fizessen. Hogy ha a harmadik figyelmeztetés után sem teljesít, minden vagyona a közösségre szálljon, és mint rosszhírű embert, üzzék el a városból.) „*Si quis eciam alapam*

⁷⁶ MA 444. o.

⁷⁷ Wenzel Gusztáv (szerk.): Árpádkori új okmánytár I-XII. Pest-Budapest 1860-1874. VIII. 31. o.

alteri dederit, uel per crines maliciose traxerit, eandem penam paciatur.” (Ha valamelyikük mást pofon üt, vagy rosszindulatúan megtépi a haját, ugyanazon büntetést szenvedje el.) „*Si uero hec iudice sedente pro tribunali, uel alias ubicunque in eius conspectu idem perpetrare presumerit, pena duplici plectatur.*” (Ha pedig a bíró jelenlétében a bíróságon vagy bárhol máshol merészelné megtenni ugyanezt, dupla büntetéssel bűnhődjön.) „*Quod si hoc in persona iudicis, uel cuiuscunque assessoris sui idem attentauerit, decem marcas usualis monete pro pena exsoluat. Quod si soluendo non fuerit, manum amittat.*” (Hogy ha pedig a bíró személyével vagy ennek valamely ülnökével szemben kísérelné meg ugyanezt, tíz szokásos márka büntetésépenzt fizessen. Hogy ha ezt nem teljesíti, kezét veszítse.) „*Si quis cultello, gladio, lancea aut sagitta, aut alio tali modo alium uulnerauerit, et uulneratus sine defectu membrorum resanatus fuerit, medico lesi satisfaciat, et lesio decem marcas, et ad usum ciuitatis duas marcas persoluat.*” (Ha valamelyikük késsel, karddal, lándzsával vagy nyíllal, vagy más hasonló módon valaki mást megsebesít, és a megsebesített végtagjának elvesztése nélkül meggyógyul, az orvosi költségeket térítse meg, és a sérültnek tíz márkát, a közösség hasznára pedig két márkát fizessen.) „*Si quis uero hominem interfecerit et aufugerit, due partes suarum rerum cedant parentibus occisi, pars tertia ciuitati. Si autem captus fuerit, secundum consuetudinem de ipso uindicta sumatur, nisi quis in ludo, sine premeditata malicia aliquem interfecerit. In hoc enim casu centum pensas cognatis interfecti, uiginti uero pensas ad communes usus refundat interfactor. Si facultatibus non suffecerit, ciuium arbitrio resignetur.*” (Ha pedig valaki egy másik embert megöl és elmenekül, vagyonának két része szálljon a meggyilkolt szüleire, harmadik része a városra. Ha pedig elfogják, ugyanazt a büntetést szenvedje el, a szokásjog alapján, kivéve, ha véletlenül, előre megfontolt rosszindulat nélkül ölt meg valakit. Ilyen esetben ugyanis a gyilkos száz pénz fizessen a meggyilkolt rokonainak, húsz pénzt pedig a közösség javára. Ha önként nem teljesítene, a polgárok bírójának belátása szerint bűnhődjék.) „*Item si quis de extraneis intrans in ciuitatem siue in uico, in domo, siue in foro, similia ut supra notatur, perpetrauerit, per iudicem ciuitatis iudicetur, et eisdem penis subiaceat. Si uero ex incolis ciuitatis aliquis sine [...] defectus fuerit, per iudicem ciuitatis puniatur.*” (Hasonlóképpen, ha valamely idegen a városba érkezvén akár az utcán, akár valamely házban vagy a piacon a fentebb mondotthoz hasonlót valósít meg, a városi bíró ítélje, és ugyanilyen büntetésnek vessék alá. Ha pedig a város lakosai közül valakinek [...] vesztést okoz, a városi bíró büntesse meg.)⁷⁸

Más hospesközösségek szabadságleveleiben további hasonló rendelkezéseket találunk, de a zágrábi leveleknél kisebb terjedelemben. A körmendi hospesek 1244. évi oklevele például a következő három rendelkezést tartalmazza: „*si fur deprehensus fuerit inter ipsos cuius furtum ualorem sexaginta frisaticos transscendit suspendio condempnetur*” (ha tolvajt fognak maguk közt, kinek tolvajlása a hatvan frisasticus mértéket meghaladja, akasztással lakoljon), „*qui occiderit insontem et ordine iuris conuictus fuerit capite plectatur*” (aki ártatlant öl meg, és törvényes úton elmarasztalták, bűnhődjék fejével), végül „*qui alicui manum truncauerit*

⁷⁸ Az oklevél szövege szakadás miatt hiányos. Feltehetőleg végtagvesztés okozásáról szól a hivatkozott szakasz.

manum amittat qui vero super domum sui conciuis armata manu violencia illaturus irruere presumpserit in decem marcis condempnetur iusto sicut diximus iudicio mediante” (aki másnak kezét csonkítja, kezét veszítse, aki pedig, hogy hatalmaskodjék, polgártársának házára fegyveres kézzel rátörni merészel, tíz márkával bűnhődjék, miként mondtuk, törvényes ítélet közbejöttével).⁷⁹ A beregszásziak 1247. évi privilégiuma különös módon, a büntetési nem konkrét megjelölése nélkül szabályoz egyetlen jogellenes cselekményt: „[s]i autem liberos homines ad ipsam terram uenientes molestauerint, et prohibendo damnauerint, iram regiam incurent, et sancient manus nostras”. (Ha pedig a földjükre érkező szabad embereket zaklatják, vagy távolmaradásra kárhoztatják, a király haragjával szembesüljenek és érezzék meg karunkat.)⁸⁰

Végül érdekességképpen a jasztrebarszakaiak 1257-ben IV. Bélától kapott kiváltságlevelének különös rendelkezését kell még megemlíteni, amely nem a hospesek által, hanem a sérelmükre elkövetett jogellenes cselekmény következményét határozza meg: „si banus eis ad ualorem unius marce damnum fecerit, in centuplo restauret eisdem” (amennyiben a bán nekik egy márka értékben kárt okoz, százsoros értékben adja vissza azt).⁸¹

V. Összegzés

A XIII. századi magyarországi hospesközösségek szabadságleveleinek vizsgálata során tehát képet kaphattunk e különleges státuszú népcsoport egyik, a hospesek jogállását is alapvetően meghatározó sarkalatos szabadságáról, a szabad bíraskodásról. Láthattuk azt is, hogy a bíraskodás szabadsága szorosan összefügg más szabadságokkal, mindenekelőtt az autonómiával. Ezáltal bemutattuk, miért tekinthetjük a funkcionális alap mellett jogi értelemben is a szabad városok közeli előképeinek e hospesközösségeket. A legfontosabb mégis annak bemutatása volt, milyen fontos a korabeli latin nyelven íródott források kutatása, feldolgozása, hiszen az Árpád-kori feltáratlan vagy éppenséggel csak részleteiben feltárt jogrendszerünk megértése ezeken keresztül lehetséges. Hangsúlyozni kívánom továbbá, hogy a korabeli (hiteles) források minden szakirodalomnál hitelesebb, pontosabb jogtörténet-tudományi adatbázist jelentenek.

⁷⁹ HO VI. 42. o.

⁸⁰ MA 471. o.

⁸¹ MA 496. o.